Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 167 (10152) | 1976 чылдың июль 15, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кап.

«САЛЮТ-5»: шенелде чоруп турар

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Космонавтылар Борис Волынов болгаш Виталий Жолобов орбитаның «Салют-5» эртем станциязынга алды хүн иштинде ажылдап келгеннер.

Июль 13-те экипаж технологтуг шенелделерниң программазын күүседиринче кирипкен.

Оларның бирээзиниң — «Сфера» дээр шенелдениң сорулгазы деңзи чок байдалга металлды эргизериниң база кадыраарының чорудулгазын шинчилээри болур. Тускай херекселди ажылдатканының соонда висмуттан, коргулчундан, ак коргулчундан, кадмийден тургустунган белен металлды эргилиишкин боор турар зонаже чорудар, а ооң соонда ээлген металлды дуглаглыг саваже кирер. Хостуг байдалга турган суук чүүлдер болуп чогуур сфераларның хевирин алырлар болгаш ооң соонда бээр суук чүүлдерни Черже эккээр болгаш оларны лабораторияларга бүгү талалыг металлографтыг шинчилеп көөр.

Станцияда функционалдыг аарткан шенелделерни ажыглавышаан, эмчи шинчилелдери эгелээн. Шимчевейн турда болгаш комплекстиг тренажтың оруунга чүгүрүп турда космонавтыларның электрокардиографтыг долу шинчилелин чорудткан.

Телеметриктиг информацияның болгаш космонавтыларның илеткели-биле алырга, экипажтың ийи кежигүннериниң кадыкшылы эки. Станцияның борт системалары бөлүр-чогуурту-биле ажылдап турар.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН—АМЫДЫРАЛГА

Ниитиниң малынга быжыг

чем-суурну тургузар

БАЙДАЛ КАНДЫГЫЛ?

1976—1977 чылдарда ниитиниң малын кыштан менди ажырарда бистиң республикага бөдүүн чемнерни 469 муң тонналы, оон иштинде сигенни 180 муң, саванны—225,6 муң, сенажты — 22,5 муң, хыыргылышты —21,9 муң, будук-бүрүнү — 18,5 муң, силосту—404 муң, витаминниг сиген далганын—8,5 муң, холумак чемнерни — 98 муң тонналы белеткээр сорулгалыг бис.

Бо хире улуг планны күүседир төлээде ажыл-агыйлар чаңгыс чылдыг сигеннерни 62,2 муң, хөй чылдыг сигеннерни—21,4 муң, боду үнген сигеннерни — 63,7 муң тонналы белеткээр. Ыяш аразының кезери берге черлеринден 32,7 муң тонна сигенни немей кезери көрдүнген.

Мал чеминиң белеткелин организастыг чорудар төлээде ажыл-агыйларның, көдээ ажыл-агый эргелелдериниң, районнарның болгаш шефтеп турар организацияларның удуртукчулары техника белеткелин улам дүргедеткеш, мал чеми белеткээр бригадаларны, звеноларны, салбырларны механизатор кадрлар-биле четчелээрин, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын бо хүннерде дооскан турар ужурлуг.

Бригада, звено бүрүзүнге хүнде, беш хонукта, бүгү сезонда боттандырар даалганы чедирер, сиген белеткээриниң хуусааларын шыңгыы контрольга алыр хүлээлгелиг. Ол ышкаш мал чеми, тараа, картофель, ногаа культураларының суггарылгазынче кичээнгейни кошкатпас.

Республиканың дыка хөй ажыл-агыйлары сиген, будук-бүрү, витаминниг сиген далганы белеткээрин эгелээн. Көдээ ажыл-агыйның Дуржулга станциязы, «Тиилелге», «ҮТКА · 25 чылы», «Күш-ажылдың хостуу», ССРЭ-ниң 50 чылы болгаш Тока аттыг, «Таалы» совхозтар тараан сигеннериниң кезилдезин чорудуп турар. Чамдык ажыл-агыйлар витаминниг сиген далганын бүдүрүп турар. Сөөлгү медээни ёзугаар алырга, витаминниг сиген далганын 530, сигенни 1160, будук-бүрүнү 1890 тонналы республикада белеткээн.

Оон-биле кады Бии-Хем, Тес-Хем, Каа-Хем районнарының ажыл-агыйлары будук-бүрүнү белеткээриниң бүгү барымдаазы бар боор турда-ла, ол үнелиг чемни белеткээрин амга чедир эгелевээн. «Саян» болгаш «Өөк» совхозтарда витаминниг сиген далганы белеткээр агрегаттарны амга чедир долу күш-биле ажылдатпаан. «Бүрен», «Революцияның чалбыышы», «Барлык» совхозтар болгаш Каа-Хемде «Коммунизмче оруж» колхоз витаминниг сиген далганы кылыр агрегаттарны ажылдадырын саададып турар.

Бо ажылды чорударынга таарымчалыг байдалдар турда-да, үстүнде ажыл-агыйларның удуртукчулары боже кичээнгей салбайн турары таарышпас. Бүрүлер, тараан болгаш боду үнген сигеннер ол ажыл-агыйларда четчир. Витаминниг сиген далганы белеткээр агрегаттарны үш ээлчег-биле ажылдадып, бедик бүдүрүкчүлүг болурун чедип алыры чугула. Ажыл төлевирин витаминниг сигенниң шынарын барымдаалап чорудар.

Сөөлгү медээ ёзугаар вегетация суггарылгазын 38,3 муң гектарда чорудткан, азы планның 85 хуу күүсеткен. Каа-Хем район суггарылга планын 39, Тес-Хем — 40, Бии-Хем—80, Чөөн-Хемчик—69 хуу күүсеткен. Суггарылганы ам шиитпирлиг чорутпас болза үнүштерниң өзүлдези доктаай бээрин утпаза чоруур.

Көдээ ишчилерниң, мал чеми белеткелчилериниң, шефтеп турар организацияларның кол сорулгазы болза, чаңгыс-даа шак, хүн чидирбейн, агаар-бойдустуң уржуктарынга хамаарылга чокка мал чеминиң белеткелин чорудары болур.

СЭКП обкомунуң бюрозунда болгаш

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

СУГГАРЫЛГА—ДҮЖҮТТҮҢ ҮНДЕЗИНИ

СЭКП обкомунуң бюрозу болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели июль айның баштайгы он хонуунда суггарылганы эң дээре организастаар дээш районнарның болгаш ажыл-агыйларның социалистиг чарыжының түңнелин чугаалажып көргеш, вегетацияның бирги суггарылгазын республикага 85, ийиги суггарылганы 10,1 хууга күүсеткенин демдеглээн. Бо айның баштайгы он хонуунда көдээ ажыл-агый культураларын суггарарын Бай-Тайга, Таңды, Кызыл районнар болгаш «Хемчик». «Алдан-Маадыр» совхозтар, Дуржулга станциязы эки организастаан. Үстүнде айыткан районнар болгаш ажыл-агыйлар вегетацияның бирги суггарылгазын 100 хуу болгаш оон-даа ажыр күүседип, ийиги суггарылганы чорударын уламчылап турар. Суггаттыг шөлдерниң хемчээл өзүлдезин Бай-Тайга район болгаш «Хемчик» совхоз хандырган.

Эрткен он хонукта вегетация суггарылгазының темпизи кудулаанын айыткан. Чижээ, июнь айның сөөлгү он хонуунда республикага суггарган шөлдерниң өзүлдези 34 хуу турган болза июльдуң баштайгы он хонуунда чүгле 26 хуу болган. СЭКП райкомнары, райкүүскомнар «Көдээ ажыл-агый культураларын суггарарының темпизин күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын күүседир талазы-биле суггарылга системаларының эргелелдериниң, парткомнарның, колхозтар болгаш совхозтар удуртукчуларының ажылынга контрольду кошкак тургускан. Техниктиг болгаш организастыг чыдыгаалдар-биле республикада чаашкыннадырыышкын машиналарының 50 ажыг хуузу хүн бүрүде аңаа туруп келген. Июльдуң баштайгы хонуунда бир суггарылга машиназының ээлчегде ажылдап кылышкыны чүгле 1,5 гектар болган.

СЭКП обкомунуң бюрозу болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели июльдуң баштайгы он хонуунда районнарның социалистиг чарыжынга Бай-Тайга районну тиилекчи деп санаан.

СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң июнь айның үшкү он хонуунуң түңнелин ёзугаар ол районга тывыскан шилчиир Кызыл тугун аңаа хевээр арттырарын база 200 рубльдиң акша шаңналын тыпсырын шиитпирлээн.

Ажыл-агыйларның аразындан «Хемчик» совхозту тиилекчи деп санаан болгаш аңаа СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугун, 100 рубльдиң акша шаңналын тыпсырын көрген.

Бүгү чаашкыннадырыышкын машиналарын ажылче хаара тудар талазы-биле немелде хемчеглерни алырын, оларның бүдүн хонук иштинде ажылдаарын хандырарын, колхоз, совхоз бүрүзү вегетация суггарылгазының планнарын күүсеткен турары-биле хемчеглерни алырын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, көдээ ажыл-агый болгаш суггарылга системаларының эргелелдеринге СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели дааскан.

Гульсимхан Кыдралиева (солагай талазында) болгаш Алимхан Таирова олар ортумак школаны доосгаш, Казах ССР-ниң Талды-Курган облазының Панфиловск районда «Октябрьның 40 чылы» колхозтуң хойлар семиртир комплекзинге чеде бергеш, операторлар боор ажылдай бергеннер. Олар олче комсомолдуң кыйгырыы-биле чеде бергилээн. Уруглар ам кылып турар ажылын институтка өөредилге-биле холбаштырып турар.

ПМА-ның фотохрониказы.

АК-ДОВУРАК: МЕДЭЭЛЕР

Тываның даг-дүгү болбаазырадыр комбинадынга пролетариаттың улуг баштыңчызы В. И. Ленинниң адын тывысканы — ак-довуракчыларның күш-ажылчы хей-аъдын көдүрген. Ол байырлаачыг болуушкунга тураскааткан хуралга транспорт цехиниң коллективи чыглып келген.

БелАЗ-540 деп аар чүък машиналарының чолаачыларының мурнундан коммунист Н. Юрин сөс алгаш, мынча дээн:

— Биске эң-не эргим — Ильичтиң адын эдилээр улуг алдарны идегээн-дир. Ол дээш бистиң коллективтиң кежигүннери СЭКП ТК-га, Совет чазаавыска өөрүп четтиргенивисти илеретпишаан, бедик атка төлептиг болур дээш кызымак ажылдаар бис.

Шынап-ла, чолаачыларның сөглээн сөзү ажыл-херек-биле карышпас. Коллектив кежигүнү бүрүзү пландан ажыр 5000 тонна даг массазын сөөртүр база чыл планын декабрь 28-ке чедир доозарын хүлээнген турган. Ам олар чаа социалистиг хүлээлгелерни ап, чолаачы бүрүзү 6000 тонна даг массазын сөөртүр, чыл планын декабрь 25-те күүседирин хүлээнген.

Септекчилерниң мурнундан бригадир Г. Филиппов сөс алгаш, автомобильдерниң үрелиишкин чокка ажылдаар чоруун хандырар дээш олар күженишкинниг ажылдаар дээрзин бүзүреткен.

* * *

Транспорт цехиниң чолаачылары ай, квартал пландарын доктаамал ажыр күүседип, комбинат коллективиниң мурнакчыларының одуруунда кирген. Ылаңгыя чолаачылар А. Бормотов, И. Краснов, В. Осекин, И. Гомонов, П. Пшеничный, А. Конгаров, бульдозеристер Г. Петряев, М. Куртияков болгаш оон-даа өскелер кызымак ажыл-ижи-биле коллективтиң хүндүткелин чаалап алган.

* * *

«Сибирьтрансспецстрой» трестиң № 3 тудуг-монтаж эргелелиниң хоолай салыкчыларының дуржулгалыг мастери Н. Попковка удурткан аныяктар бригадазының кызымак ажыл-ижи Ак-Довуракта сураглыг. Комбинаттың ийиги ээлчээниң тудуунга олар кирипкен, ам ында чаагайжыдылга ажылын кылып турар. Суг дамчыдылгазын болгаш канализацияны эки шынарлыг кылып, ону хуусаа бетинде ажыглалга кииргени дээш комбинаттың дирекциязы, партия комитеди бригада кежигүннерин хүндүлел бижиктер болгаш өртектиг бараннар-биле шаңнаан.

Бригаданың кежигүннери холушкак мергежилди шиңгээдип алган болгаш ам кол корпустуң мурнунда девискээрни асфальтылап турар. Ында С. Эрес-оол, Ч. Кара-оол, И. Кызыл-оол, А. Сарыглар ышкаш кызымак ажылдап турарлар хөй.

БИСТИҢ КОРР.

СЭКП ТК-га чөвүлел хурал

СЭКП ТК-ның шиитпирин ёзугаар эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партияның край болгаш область комитеттериниң партийжи-организастыг ажыл талазы-биле килдистериниң эргелекчилериниң чөвүлел хуралы СЭКП Төп Комитединге июль 12—13-те болган.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр партийжи-организастыг ажылдың килдистериниң сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП ТК-ның секретары И. В. Капитонов кылган.

СЭКП Төп Комитединиң отчёт илеткелинде эш Л. И. Брежневтиң айыткан чүүлдеринге дүүштүр чөвүлел хуралга партияны хөгжүдериниң болгаш быжыглаарының, партийжи амыдыралдың ленинчи нормаларын болгаш удуртулганың принциптерин сагыырының, ажылга ленинчи стильди бадыткап тургузарының, кадр политиказын боттандырарының, партия комитеттериниң болгаш партияның эге организацияларының ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарының, Советтерни, профэвилелдерни, комсомолду улам ыңай идепкейжидериниң айтырыгларын бүгү тала-биле чугаалажып көрген. 1976 чылдың майда партия ажылдакчыларының Бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга эш Л. И. Брежневтиң чугаалаан айтыышкыннарынга дүүштүр партия аппараттарының ажылын экижидеринче улуг кичээнгейни аңаа үндүрген.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин болгаш айтыышкыннарын боттандырар талазы-биле партия организацияларының чорудуп турар ажылдарын организастаарының дуржулгазын чөвүлел хуралдың киржикчилери солушканнар.

Чөвүлел хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның харысалгалыг ажылдакчылары, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьлары, шериглиң политорганнарының төлээлекчилери, ССР Эвилелиниң болгаш Россия Федерациязының Дээди Советтериниң Президиумнериниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң улусчу контроль комитеттериниң ажылдакчылары, СЭКП ТК-ның чанынга партияның дээди школазының, Ниитилел эртемнер академиязының, марксизм-ленинизм институдунуң удуртукчулары, парлалганың, телевидениениң, радионуң ажылдакчылары киришкеннер.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Июль 13-те Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы Н. В. Подгорныйның даргалаашкыны-биле болуп эрткен.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларының 1976 чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының болгаш күрүне бюджединиң талазы-биле киирген саналдарын эвилелдешкен республикаларның министрлер чөвүлелдериниң болгаш ССРЭ-ниң министерстволарының база ведомстволарының чугаалажып көрүп турарының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Бо айтырыгны доктаамал комиссиялар партияның XXV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинде айыттынган, хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдези дээш контроль, хыналданы күштелдирер дугайында негелдеге дүүштүр чугаалажып көрген. 1975 чылдың декабрьда болган ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга комиссияларның киирген саналдарын министерстволар болгаш ведомстволар чугаалажып көрген, чогуур хемчеглерни ажылдап кылгаш, оларны боттандырып эгелээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Бойдус камгалалын моон соңгаар улам экижидериниң болгаш бойдус курлавырларын боттуг ажыглаар хемчеглериниң дугайында» доктаалын Азербайджан ССР-де күүседип турарының дугайында бойдус камгалалының талазы-биле комиссияның дыңнадыын хуралга дыңнаан.

Азербайджан ССР-ниң Министрлер Чөвүлели, министерстволары болгаш ведомстволары, чер-чер Советтери бойдусту камгалаар, ооң курлавырларын хумагалыг ажыглаар талазы-биле элээн ажылдарны боттандырып турар. Ынчалзажок бойдусту камгалаар херекте чамдык четпестерниң барын хуралдан демдеглээн. Ылаңгыя Каспий далайның бойдус байлаазының камгалалынче чогуур кичээнгей салдынмайн турар. Республиканың бойдус курлавырларын камгалаар, боттуг ажыглаар талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын Азербайджан ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, Министрлер Чөвүлелинге болгаш эвилелдиг чагыргалыг элээн хөй министерстволарга дааскан.

Фильмнерни бүдүрүп үндүрер болгаш чурттакчы чоннуң кино хандырылгазын экижидер талазы-биле планныг онаалдаларның күүселдезиниң дугайын чугаалажып көргениниң түңнелдерин улус өөредилгезиниң, эртемниң болгаш культураның талазы-биле комиссиялар Президиумга илеткээннер. Бүдүрүп үндүрүп турар фильмнерни үндүрерин көвүдедир, тематиказын калбартыр болгаш шынарын бедидеринче, чурттакчы чонну кино-биле хандырарын экижидерниң бар турар аргаларын улам-на долузу-биле ажыглаарының эргежок чугулазынче кичээнгейни салган.

Күрүнениң чуртталга фондузун болгаш коммунал ажыл-агыйның объектилерин башкарар талазы-биле «Ажылчы чоннар депутаттарының хоорай болгаш хоорайларда район Советтериниң кол эргелериниң база хүлээлгелериниң дугайында» Чарлыкты күүседип турарының дугайында садыг, амыдырал хандырылга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле комиссияларның информациязын Президиум дыңнаан.

(СЭТА).

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДӨРТКҮ ЧЫЫЖЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының үшкү сессиязы 1976 чылдың июль 16-да, эртенгиниң 10 шакта, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырдыышкынның бажыңынга ажыттынар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАР ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕРИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттар төлээлекчилериниң хуралы 1976 чылдың июль 16-да, 9 шак 30 минутада, Политчырдыышкын бажыңынга болур.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязынга келген депутаттарны 1976 чылдың июль 14-те, эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 22 шакка чедир, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң организастыг килдизинге, ийиги каътта 27 дугаар өрээлге бүрүткээр. Телефоннары: 2-30-52, 2-46-34.

1976 чылдың июль 15-те, 14 шактан эгелеп, Политчырдыышкын бажыңының улуг залынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң «Депутаттарының хүнү» болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму.

РЕСПУБЛИКА НААДЫМЫНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ

Республика Наадымының киржикчилерин Көдээ ажыл-агый министерствозунуң бажыңынга бүрүткээр дээрзин дыңнадып тур.

Бөгүн—«Союз-Аполлон» совет-америк шенелдениң чыл ою

ЧАА ЧЕДИИШКИННЕРЖЕ ОРУКТА

Совет космодромдан «Союз-19» корабльдиң, а америк космодромдан — «Аполлон» корабльдиң ужудуп үнгенинден бээр бир чыл болган. «Союз-Аполлон» программа талазы-биле совет-америк шенелде эгелээн. Ооң үезинде аңгы-аңгы чурттарның корабльдериниң космоска туттунчуруун боттандырып, космонавтыларның бир корабльден өске корабльче кирерин боттандырган.

Совет космонавтылар А. Леонов, В. Кубасов болгаш америк астронавтылар Т. Стаффорд, В. Бранд база Д. Слейтон олар кады ужудуушкунунуң парын программазын чедиишкинниг-биле күүсеткеннер. Олар космос корабльдериниң ийи катап туттунчуруп база адырлырын боттандырып, эртем талазы-биле беш шенелделерни база элээн каш шенелделерни боттарының тускай программалары-биле күүсеткеннер, корабльдерниң чаа системаларын хынап көргеннер.

Ол шенелдени боттандырганы дүшкүүрлүг чоруктуң чаарылдышкынының болгаш янзы-бүрү социал системалыг чурттарның аразында улустар аразының кады ажылдажылгазының хөгжүлдезиниң ачызында болдунар аргалыг болган. 1972 чылдың майда Москвага дээди деңнелге ужуражылышкын үезинде тайбың сорулгаларга космос делгемнерин шинчилээр болгаш ажыглаар дугайында Совет Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының аразында чарган дугуржулганы боттандырганының түңнели ол болган. Ол дугуржулгада көрдүнген эң чугула сорулгаларның бирээзи—совет болгаш америк космос корабльдериниң база станцияларның космоска кижиниң ужударынга айыыл чок чоруун бедидери болгаш эртем талазы-биле кады шенелделерни чорудар

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының «Интеркосмос» чөвүлелиниң даргазы, академик Б. Н. ПЕТРОВ

сорулга-биле чоокшулажырының база туттунчурунуң дөмейлешкек херекселдерин тургузар талазы-биле ажылдарны чорудары болган.

Космос корабльдерин чоокшулаштырар болгаш туттунуштурар база космонавтыларның амыдыралын хандырар дөмейлешкек херекселдерни тургузарының болгаш конструкцияларны боттандырарының принциптерин ажылдап кылырынга, шылгап көөрүнге, а ол ышкаш «Союз» болгаш «Аполлон» корабльдерин экижидип тургузарынга совет болгаш америк тускай эртемниглер улуг күш-ажылды үндүргеннер.

Кол болгаш солуур экипажтар ужудуушкун башкарар төптерниң ажылдакчылары-биле бир дөмей белеткелдиң комплекзин эрткеннер. Бо бүгү болза шенелде ужудуушкунуң программазын чедиишкинниг күүседир арганы берген. Ажылдап кылган дөмейлешкек космос херекселдери чер чоогунуң орбитазынга берге экзаменни шыдажып эрткен.

Делегейниң хөй-хөй чурттарында миллион-миллион кижилер телевидение дамчыштыр кады ужудуушкунуң чоруп турарын, ол ховар шенелдениң чадаларын улуг кичээнгей-биле хайгаарап көргеннер. Хөй муң кижилерниң күш-ажылын түңнээн «Союз» болгаш «Аполлон» корабльдериниң чедиишкинниг ужудуушкуну делегей космонавтиказынга улуг салдышкын болган.

Совет-америк шенелдени «бүгү ийи төрелгетенниң чаагай чоруу дээш космосту улам ыңай шиңгээдип алырынга чаа оруктарны ажыткан эртем-техниктиг улуг чедиишкин... ооң-биле кады ийи чурттарның улустарының эрге-ажыктарынга, Черге тайбыңның эрге-ажыктарынга ССРЭ биле АКШ-тың аразында кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылгазын улам ыңай хөгжүдериниң херээнге херек кырында салдышкын болур» деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев ону ынчаар үнелеп көрген.

Тайбың сорулгаларга космос делгемнерин шинчилээринге болгаш ажыглаарынга ССРЭ биле АКШ-тың аразында кады ажылдажылга хөгжүп турар. Чоокку келир үеде ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы биле аэронавтика болгаш космос делгемнерин шинчилээр талазы-биле АКШ-тың Национал эргелелиниң аразынга башкарып чоруур ужудуушкуннар талазы-биле улам ыңайгы кады ажылдарны чорудар дугайында чугаалажыышкыннар болур.

Ол талазы-биле чедиишкинниг кады ажылдажылга Франция-биле, Индия-биле болгаш өске-даа чурттар-биле база хөгжүп келген. Космос делгемин өөренип көөр болгаш шиңгээдип алыр талазы-биле кады ажылдарның калбак программазын социалистиг дем каттыштырылгазының чурттары-биле боттандырып келген. Чоокта чаа тайбың сорулгаларга космос делгемин шинчилээр болгаш ажыглаар талазы-биле кады ажылдажылга дугайында БУР, ВУР, ГДР, Куба Республика, МАР, ПУР, РСР, ССРЭ болгаш ЧССР-ниң чазактар аразында дугуржуушкунга атты Москвага салган. Ол дугуржуушкун ооң киржикчизи чурттарның эртем болгаш улус ажыл-агыйының эрге-ажыктарын хандырар талазы-биле космосту ажыглаарынга бодунуң ролюн ойнаар, делегей космонавтиказын хөгжүдеринге чугула салдышкын болуру маргылдаа чок.

(СЭТА).

АНЫЯКТАРНЫҢ КИЖИЗИДИЛГЕЗИН КОМПЛЕКСТИГ ЧОРУДАР

● ВЛКСМ Тыва обкомунуң III пленумундан ●

Июль 12-де Кызылда Политиктиг чырыдылышкын бажыңынга ВЛКСМ Тыва обкомунуң III пленуму болуп эрткен. Аңаа «Аныяктар болгаш назы четпээннер ортузунга аажы-чаң кижизидилгезин күштелдирериниң дугайында» ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары А. Ромашов илеткел кылган. Илеткел талазы-биле ВЛКСМ Кызыл хоорkomунуң бирги секретары Б. Байыр-оол, ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары М. Ондар, чырыдылышкын министриниң оралакчызы П. Паршукова болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

Пленумнуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң секретары эш Д. К. Ооржак киржип, делгереңгей чүве чугаалаан. Республиканың аныяктарының болгаш назы четпээннериниң ортузунга аажы-чаң кижизидилгезин күштелдирип, кем-херек үүлгедир чорукту үндезини-биле узуткаар талазы-биле ВЛКСМ обкомунуң ажылдап кылган хемчеглерин чугаалажып көргеш, бо талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Пленумга чугаалашкан ийиги айтырыгга хамаарыштыр аныяк депутаттар-биле ажылды экижидер талазы-биле тускай хемчеглерни хүлээп алган.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, калбак делгем Төрээн чурттуң өске бүгү черлеринде ышкаш, Тываның комсомол организациязы, оон бүгү комсомолчулары дайынчы программа кылдыр хүлээп ап, боттандырып турар. Республиканың комсомол организациязы партияның область организациязының удуртулгазы-биле организас талазы-биле быжыглып, сан талазы-биле өзүп, өңгү беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш бүгү улустуң демиселинге идепкейлиг киржип турар. Аныяктарның идейлиг каңналылышкыны, аажычаңның төлептиг мөзү-шынары СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле «Аныяктарның сорук киришкинин болгаш чогаадыкчы чорууну—ажыктыг база шынарлыг чоруктуң беш чылынга» деп шимчээшкинде илергейлеттинип турар. Амгы үеде бүгү улустуң социалистиг чарыжында республиканың 35 муң ажыг оолдар, кыстары, 268 комсомолчу-аныяктарның коллективтери киржип турар. Партияның XXV съездизиниң, СЭКП Тыва обкомунуң II пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарда кижизидилгениң бүгү херээн комплекстиг көөрүн, аныяктарның янзы-бүрү бөлүктериниң онзагай байдалдарын барымдаалап, күш-ажылчы болгаш аажы-чаң кижизидилгезиниң тудушкак чаңгыс аай болурун хандырарын илеткелчи болгаш санал бергеннер онза чугулалап айытканнар.

Коммунизм тургузукчузунуң төлептиг салгалын белеткеп, оларга чаа кижиниң бедик мөзү-шынарлыг аажы-чаңын хевирлеп кижизидер талазы-биле комсомол комитеттери чамдык ажылды чорудуп турар.

— Ажылчын коллективтерниң кижизидикчи ролюн бедидип, бүдүрүлге болгаш колхоз, школа бүрүзүнге комсомолчу оперативтиг отрядтарны тургузуп, спорт болгаш культура массалыг ажылдарны идепкейжиткенивис сөөлүнде аныяктар болгаш назы четпээннер ортузунга кем-херек үүлгедир, хөй-ниитиниң, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр чоруктар эвээжээн—деп, ВЛКСМ Эрзин райкомунуң бирги секретары Б. Самбуу бодунуң саналынга демдеглээн.

Ынчалза-даа аныяктарның мөзү-шынар, аажы-чаң кижизидилгезинде четпестер ам-даа эвээш эвес. Аныяктар ортузунда кем-херек үүлгедир, арагалаар, ниитиге ажыктыг ажыл кылбас чоруктар-биле демисел кошкак. Кызыл хоорайның, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем болгаш өске-даа районнарның комсомол комитеттери, хөй-ниитиниң, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр аныяктар-биле ажылды эреңгей чорудуп, культура-массалыг, идей-политиктиг ажылдың дээштиин чедип эп шыдавайн турар.

— Назы четпээннерниң, школачыларның, училищелерниң болгаш өөредилге черлериниң сургуулдарының, студентилерниң аразында кем-херек үүлгедир чоруктарның фактылары бистерни дүвүредип турар — деп, пленумга илеткел кылган эш А. Ромашов болгаш санал берген эштер демдеглээн. Чамдык школаларда, өөредилге черлеринде кижизидилге ажылы сула, ында комсомол комитеттери четпестер-биле эптежип, кижизидилге ажылын күштелдирер талазы-биле хемчег албайн турар. Аныяктар болгаш уруглар ортузунга амыдыралдың совет овур-хевириниң пропагандалаары, коммунистиг моральдың норма-чижектерин кижи бүрүзүнүң күүсеткен турарын чедип алырының эргежок чугулазын илеткелчи болгаш санал бергеннер республиканың чырыдылышкын министриниң оралакчызы П. Паршукова, ВЛКСМ Өвүр райкомунуң бирги секретары С. Достай, ВЛКСМ Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары В. Дамдын олар демдеглээннер.

Чамдык аныяктар боттарының хостуг үезин ам-даа шын ажыглап билбес, бодунуң ниити билиин болгаш культурлуг деңнелин бедитпейн турар. Хостуг үезин арагалап, шын эвес эрттирер фактылар бар. Культураның болгаш уран чүүлдүң албан черлери-биле, спорт болгаш күш-культура ниитилелдери-биле сырый харылзааны тудуп, аныяктарның хостуг үезин шын организастаары негеттинип турар дээрзин санал бергеннер ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары М. Ондар, ВЛКСМ Кызыл хоорkomунуң бирги секретары Б. Байыр-оол, «Кызыл тараачын» совхозта комсомол комитединиң секретары В. Мартай-оол болгаш өскелер-даа чугаалааннар.

Чер болганга хөй-ниитиниң үлегерлиг корум-чурумун тургузар талазы-биле ажылды доктаамал контрольга ап, ону комсомол организацияларының хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгазының чугула харысалгалыг кезээ кылдыр көөрү чугула дээрзин пленумга айыткан.

Эрге-чурум үрээшкиннерин болдурбас талазы-биле совет хоойлуларын пропагандалаар болгаш тайылбырлаар талазы-биле идеологтуг ажылдың янзы-бүрү хевирлерин болгаш аргаларын ажыглап турарында шыңгыы четпестерни шүгүмчүлеп, ВЛКСМ обкомунуң лекторлар бөлүү методиктиг материалдарны, ылаңгыя тыва дылга хөйү-биле белеткеп чорударының эргежок чугулазын санал бергеннер айыткан.

Аныяктарның идейлиг каңналылышкынын болгаш аажычаң, күш-ажылчы кижизидилгезин күштелдирер талазы-биле сорулга аажок улуг болгаш харысалгалыг. Ону улам дээштиг чорударынга партия, профэвилел организацияларының комсомол комитеттеринге боттуг дузазы негеттинип турар.

ВЛКСМ обкомунуң III пленумунга СЭКП обкомунуң секретары эш Д. К. Ооржак киржип, чүве чугаалааш, аныяктарның янзы-бүрү бөлүктериниң онзагай байдалдарын барымдаалап, кижизидилге ажылын дээштиг чорудуп, республикага хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш комсомол комитеттери өске хөй-нииты организациялары-биле быжыг харылзааны тудуп, улам идепкейлиг ажылдаарының чугулазын айыткан. Ол ышкаш аныяк кижи бүрүзү-биле тускай, тодаргай ажылды чорудуп, ылап-ла ниитиниң ажыктыг ажылынче, өөредилгеже олар хаара туттунган турарын чедип алыры негеттинип турарынга, бо талазы-биле комсомол организацияларының мурнунда салдынып турар чугула сорулгаларга эш Ооржак чугулалап доктааган.

• • •

ВЛКСМ обкомунуң пленуму доозулган сөөлүнде бүдүрүлгениң мурнакчылары дагдыныкчыларга болгаш аныяктарга комсомол Төп Комитединиң шаңналдарын тывыскан.

Д. КУУЛАР.

ТАЙБЫҢНЫ МӨҢГЕЖИДЕР

Чер кырында чурттап, амыдырап турар бүгү кижи төрелгетенге чаа-дайынның херээ чүл? Ол эң-не бужар үүлгедиг, кижилерни, амыдыралды хоозурадыр, чок кылыр бак бачыт-тыр. Оон халаптыг уржуун Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде көрүп, чүүктеп эрттивис. Ам-даа империалистиг күрүнелерниң бачыттыг хайы-биле Чоокку Чөөн чүкте чөрүлдээлер (дажан-үймээшиннер) болуп турарынга кижиниң куйга-мээзи, хан-дамыры чымылаар-дыр.

Чырыткылыг, чыргалдыг чер бөмбүрзээниң кырынга кады төрүттүнүп, кожа-хелбээ чурттап турар нация бүрүзү чаа дайын чокка, тайбың чаагай, эп-найыралдыг чурттаза деп бодаар-тыр мен. Чурттар аразында, бот-боттарының аразында таарымча чок харылзааларны тайбың, чаагай найыралдыг сеткилдиң аргазы-биле экижидип, тайбың кожа-хелбээ чурттаары амыдыралдың дээди, ак сеткилдиг хоойлузу.

Чепсегленишкинни дужугер болгаш дайын чепсектериниң эндере бүдүрерин соксадыр талазы-биле тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Стокгольм кыйгырыының адаанга ат салып тура сеткилимни мынчаар илередирин күзедим: чер кырынга быжыг тайбыңны мөңгежидип, аас-кежиктиг ажылдаары, чурттаары дээш, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчү-күжүн быжыглаары болгаш хөгжүдери дээш, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш, тайбыңны күш-ажыл-биле мөңгежидер дээш коммунистиг тургузуушкунга киржип, күш-ажылчы үлүүмнү киирип турар мен.

Чедиишкинимзе-даа тайбың амыдыралдың улам чечектелиишкининге хензиг-даа бол үлүүмнү киирерин күзээш, 175 га шөлге көдээ ажыл-агый культураларын өстүргеш, бир гектарга онаашкан 20 центнер тарааны, 150 центнер кукуруза массазын алырын бо чылын хүлээндим. Ам оон чайгы суггарылгазын экижидип турар бис. Кызыл-Тас тараан участогунда 13 га кур чер база бар.

Бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарын чедип алыр сорулга-биле эң-не бүдүнниг сагыш салыышкыны дээш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга, СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Леонид Ильич Брежневке өөрүшкүмнү илергейледим. Коммунистиг партияның политиказын деткивишаан, чер кырынга тайбыңның төлептиг тук тудукчузу — Төрээн чуртувусту улам быжыглаарынга күш-ажылчы үлүүвүстү киирээли!

Иймажап ОНДАР,
Чөөн-Хемчикте «Сүт-Хөл» совхозтуң тараажызы, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи.

Мелиорацияның ажыктыы

Суг ажыл-агыйының тудуунуң темпилериниң болгаш хемчээлиниң талазы-биле Совет Эвилели сөөлгү он чылда делегейде бирги черде болу берген. Ынчаарга бистиң чурттуң бойдузу көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң деңдески болурунга таарымча чок чүүлдерлиг боор турар, ынчангаш каңнаашкынныг черлерни суггарарынга, малгаштыг черлерни кургадырынга хөй акша хөреңгини киирер ужурга таваржып турар. Ынчалбас болза, бедик турум дүжүт алдынмас болур, чүге дээрге каңдаашкыннар үе-үези-биле болгулап турар.

Бистиң чуртувуска мелиорация тудуу улус ажыл-агыйының улуг адыры болуп эгелеп турган 60 чылдарның ортаа үезинде суггаттыг болгаш кургаткан 16 миллион гектар черлиг турган бис. Ол болза хөй чүс чылдарның ажылының түңнели-дир, чүге дээрге чурттуң девискээринге суггарылга системалары (чижээ Ортаакы Азияга) бурунгаардан бээр туруп келген, ынчаарга Прибалтикага, Белоруссияга, Украинага малгаштыг черлер кургадырын чүс-чүс чылы-биле чорудуп келген. 1966 чылдан 1975 чылга чедир, тодаргайлаарга, он чыл иштинде, мелиорастаан 14,7 миллион гектар черни чаартып, ажыглалга киирген. Ынчаарга суггарылга тудугларын өстүрериниң курлавыры бисте ам-даа хөй.

Тудуг индустриязының идегелдиг базазы бар, тускай техника сайзыраан, бо талазы-биле хөй санныг специалист кадрлар бар — бо адырда ам 1,3 миллион ажыг кижи ажылдап турар. Гидротехника болгаш мелиорация айтырыгларын эртем-шинчилелдиң 77 организациязы шиитпирлеп турар. Ынчангаш ол бүгүнүң ачызында бистиң чуртувус ийи миллион гектар хире черге техника талазы-биле дериттинген мелиорация системаларын ажыглалга чылдың киирер аргалыг боор турар.

Бо хүннерде мелиорастап экижиткен ажыглал чери 25 миллион гектар ашкан, 10-гу беш чылда ол 9,5 миллион гектарга калбарар. Тарылга, үнүш черлеринде сес хуу черни ээлеп турар мелиорастаан черлер колхозтарның болгаш күрүне ажыл-агыйларының чер ажылының талазы-биле продукциязының барык дөрттүң бир кезиин берип турар. Беш чыл болгаш, ол сан үштүң бир кезиң апаар.

Ындыг түңнелди кылырының бадыткалы — мелиорация тудуунга хөй капитал салыышкынын берип турары болур: өңгү беш чылда аңаа 41 миллиард рубльди төлевилээн. Черге капитал септелгениң чорударының барык бүгү чарыгдалдарын күрүне бодунга ап турар.

Түңнелинде чүү болурул?

Тараа бүдүрерин суггарып турган магадылаар зоналарны тудуп турар, олардан тараа алырын 26—27 миллион тонна чедирер, ол болза 10-гу беш чылда алыры-биле планнап турар тарааның чижээ-биле ле 12 хуузу-дур, бо дээрге улуг каңдаашкын болур болза, черле шимбай магадылал-дыр. Оон ыңай мал чеми культураларының балансызын ол быжыглаар, суггаттыг одарларның, сиген кезер черлерниң шөлү ийи катап көвүдээр, ынчангаш мал чеми көвүдээр, ындыг болганда, малдың баш саны база, эът бүдүрери көвүдээр. Чурт чылдың-на 9 миллион тонна хевенни алыр болур (ам ол 7,7 миллион тонна), ристи 2,8 миллион тоннаны алыр апаар (ам 2 миллион тонна хире).

Ынчангаш чоннуң чеминиң структуразы экижиир, мал ажылының продукциязының белоктуг болуру бедиир, эъш-чем болгаш чиик үлетпүр чиг-эт-биле идегелдиг хандыртынар.

Мелиорацияның чүгле сан талазы көвүдээр чүве эвес. Кол чүве оон шынарында, чүл дээрге, чер ажылының ниити культуразы бедиир, тараачынның ажылы чиигээр. Мында чугаа болза мелиорастаан черлерниң алдын фондузунга чаа миллион-миллион гектарның немежиириниң дугайында чүгле чорул турар эвес, харын эчизинде барып көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү адырларынга, оон туржук — көдээниң амыдыралының бүгү талаларынга эртем-техниктиг депшилгени калбаа-биле, бүгү талазы-биле нептередириниң дугайында база чорул турар.

Суг ажыл-агыйының тудуун дүргедедири болгаш оон географиязын калбартыры бойдустуң эң үнелиг курлавырын — сугну эң-не боттуг ажыглаарының айтырыын хүнүн ээлчээнде тургузуп келген. Эң улуг көдээ ажыл-агый черлериниң — Ортаакы Азияның, Украинаның, Россия Федерациязының мурнуу талазының херегледери — оларның суг балансызын көвүдедирип негеп турар. Соңгу чүктүң болгаш Сибирьниң терең суглуг хемнериниң сугларын ол черлерже аксыры негеттинип келир дээрзи чугаажок. Сибирь хемнериниң дамчыштыр Соңгу Доштуг далайның суунуң чүгле үш-дөрт хуузун ынаар ап алыр болза, Ортаакы Азияның болгаш Казахстанның суг ажыглалының курлавыры бүдүн чартык катап көвүдээр дээрзи санаттынган. Бо ажылды чорударда бойдустуң деңзигүүрүн үреп болбас дээрзи билдингир. Хемнер суун ол черлерже көжүрүп аксырының айтырыын бүгү талалыг тодарадыры-биле бо беш чылда ылавылалдыг комплекстиг шинчилелдерни болгаш төлевилел ажылдарын чорудары планнаттынган.

Бистиң бөмбүрзээвисте бо хүннерде көстүп турар демографтыг чорудулгаларның байдалында эъш-чем айтырыы чидигленип турар чүве болганда, мелиоративтиг ажылдарны онза кичээнгейлиг-биле көөрүн ол негеп турар.

Лев ВОСКРЕСЕНСКИЙ,
ПМА-ның тайылбырлакчызы.

ЧИИК ӨРТЕКТИГ ОТТУЛАР ЧҮҮЛ

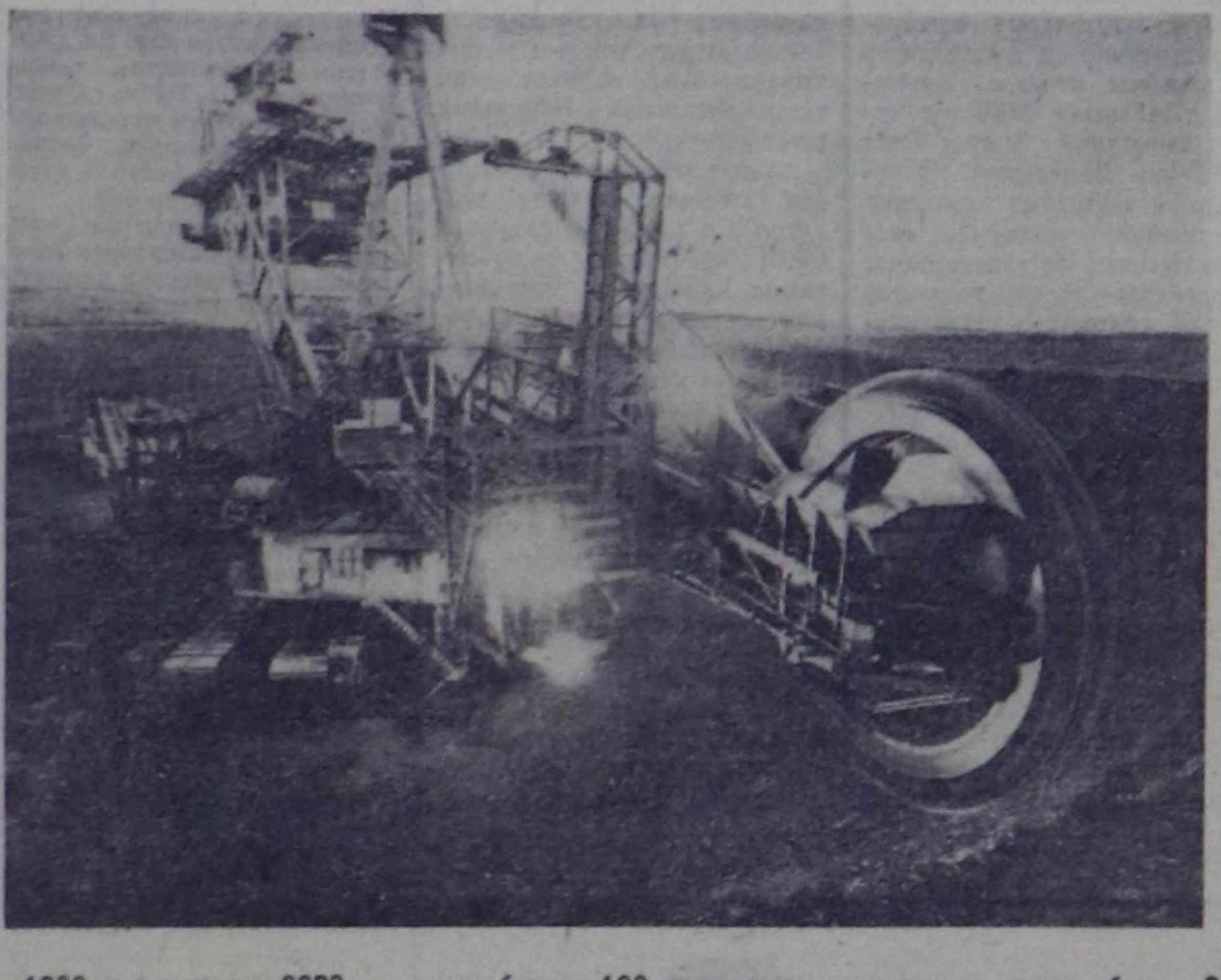

1980 чылга чедир ССРЭ-ге хөмүр-даш тывыжын 790—810 миллион тоннага чедирер дээн. Ол хөмүр-даштың оннуң бир кезиин Казахстанда Экибастузтуң хөмүр-даштыг чери бээр. Экибастузта хөмүр-даш чер кырындан ханы эвесте чыдар, ынчангаш ону ажык арга-биле казып ап турар. Чуртта эң-не чиик өртектиг хөмүр-даш ол. Оон курлавырлары — амгы үениң казып тыварының аргаларының үезинде безин—100 ажыг чылдар дургузунда четчир.

Өңгү беш чылда электроэнергияны бүдүреринге кадыг одаар чүүлдү калбаа-биле ажыглаары көрдүнген, а ол ышкаш Экибастузтуң хөмүр-дажынга ажылдаар улуг электростанцияларны тударын планнаан.

Аңаа ниити күчүзү 16 миллион киловатт 4 улуг ГРЭС-ти тудар. Ол электростанцияларның энергиязын 2,5 муң километр черже алгаш баар. Ол болза делегейде ховар энергоковүрүг болур.

Казахстанда Экибастузтуң хөмүр-даш-биле байлак черинде хөмүр-даш казарының күчүлүг техниказын ажыглаан. Карьерниң 100 ажыг экскаваторлары ында ажылдаан, оларның иштинде бүдүрүкчүлүү шаңта 1 болгаш 3 муң тонна болур 11 роторлуг экскаваторлар бар.

ПМА.

ДЕПУТАТТАР КИРЖИЛГЕЗИ

Барыын-Хемчик районнуң Шекпээр көдээ Советтиң бодунуң девискээринде ажыл-агый, культура албан черлериниң ажыл-чорудулгазын удуртуп башкарар талазы-биле чамдык организас-массалыг хемчеглерни ап келген.

«Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбыры эът, сүт садарының чартык чыл планын күүсеткен. Көдээ магазин бараан саарылгазының планын ай санында ажырып, 110 хуудан кудулатпайн турар.

Улус ажыл-агыйының планныг сорулгаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседирин хандырар, культура-чырыдылышкын албан черлериниң ажылын хөгжүдер, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынче доктаамал комиссиялар, депутаттар бөлүктери кичээнгейин салып турар.

Көдээ ажыл-агый болгаш бойдус камгалалының талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы К. Монгуш) мал продукцияларын күрүнеге садар планны күүседиринге салыышкынын киирип, боттуг ажылдарны кылып чоруткан. База ол ышкаш депутаттар Д. Саая, Х. Серенмаа оларның даргалаан комиссиялары чоннуң амыдырал хандырылгазын экижидеринге идепкейлиг киржип, план ёзугаар ажылдап турар.

Депутаттар Белчит Ооржак, Даржаа Саая, Чечекмаа Монгуш болгаш өскелер-даа боттарының хамаарышкан округтарынга кызымак ажылдап турарындан аңгыда, сессияларга айтырыглар белеткээринге үргүлчү киржип, шиитпирлерниң күүселдезин организастаарынга үлүүн киирип турар.

Советтиң күүскомунуң ажылынга депутаттарның дузазы улуг. Олар чурттакчы чоннуң, школа назылыгларының, кырганнарның, ажыл кылбастарның чизе-бүрүткелин кылып, «Депутаттың булуңунда» аскан демдеглел кыдыраажында база киир бижээн. Суур чаагайжыдылгазының, мал чеминиң белеткелиниң айтырыглары болгаш өске-даа хемчеглерни ажылдап кылган. Депутаттар бөлүүнүң бот-идепкейи-биле мал чеминиң белеткели калбарар.

Ынчалза-даа көдээ Советтиң ажылында четпестер база бар. Ылаңгыя ниитиниң корум-чуруму ам-даа экиживейн турар. Ынчангаш бо болгаш өске-даа четпестерни чайладып, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин ажыл-чорудулгавыска удуртулга болдуруп, активке даянып, ам-даа күженишкиниң ажылдаар бис.

О. КУУЛАР,
Шекпээр көдээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

МАЛ ЧЕМИНГЕ ВИТАМИННЕР

Республиканың ажыл-агыйларында белеткеп турар мал чеминге химиктиг анализти кылып көөрге, ында протеин, каротин болгаш фосфор чижектиг чугула бүдүмелдер дыка эвээш боор турар. Сигенниң шыгы нормадан эвээш, а калий болгаш клетчаткалар хөй болганындан шынары куду.

Сөөлгү чылдарда Тывага мал чемин дешпилгелиг аргалар-биле белеткээрин калбартканындан сигенниң шынары элээн экижип турар, ынчалза-даа эрткен чылын белеткээн сигенден бирги болгаш ийиги класстыы чүгле 2400 тонна, а сиген далганындан 70 тонна болган.

Мал чеминиң шынарын бедидериниң аргалары бисте бар. Ажыл-агыйлар сиген далганын бүдүрерин эрте хуусаада, кажан сигенде каротин болгаш протеин хөй турда эгелеп, ону агаар-бойдустуң байдалынга хамаан чокка чорудуп турар апарган. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг болгаш «Революцияның чалбыыжы» совхозтар эрткен чылын сиген далганын белеткээриниң технологиязынга күзүн чашкан көк-тараа киирген. Өске ажыл-агыйлар ногаан массаны эмин эрттир кургадып, барык быжа берген оът-сигенден далган кылгаш, шынарын кудулатканнар.

Бедик шынарлыг сиген далганын белеткээр төлээде ажыл-агыйларга ногаан конвейерни тургузуп, эки шынарлыг мал чеми болур көк-тарааны хөйү-биле тарыыры чугула. Чай эгезинден күскү үеге чедир сиген далганы ажылдап кылыр агрегаттарны үзүктел чок ажылдадыры-биле сигеннер тарыырын шын планнаары чугула негелде боор турар. Тарылга шөлдериниң хемчээлин тарыыр сигеннерниң дүжүткүр чоруун, чиг-эттиң ажыглаарының хуусаазын барымдаалап доктаадыр херек.

Эрткен чылын республиканың чамдык ажыл-агыйлары сиген далганын борбаандылап бүдүрерин эгелээн болгай. Бо дээрге малды чемгерериниң база бир дешпилгелиг аргазы. Ону ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыннары бир дугаарында бүдүрүп эгелээн. Борбаандыларның ассортиментизи хөй, малга чидиртиштири эки болган. Борбаандылар бүдүреринге ногаа аймаазының артынчыларын ажыглаан. Капуста бүрүзүнден кылган борбаандыларның бир килограммында 110 миллиграмм каротин болгаш 30 миллиграмм протеин бар болган. Бо дээрге сиген далганында бүдүмелдерге деңдир. Картофель сывындан кылган борбаандыларда чемишкир шынар оон-даа хөй боор турар.

Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары витаминниг далган кылырынга ынаш будуктарын ажыглап турар. Бир эвес бо чиг-эттиң эрте үеде, июнь айдан июльдуң ортаа үезинге чедир белеткеп, ажылдап кылыр болза бир кг ындыг чемде 120—180 миллиграмм каротин бар, өскээр чугаалаарга, сиген далганында каротинден хөй боор турар-дыр.

Ол-ла районда «Күш-ажылдың хостуу» совхоз кышкы-часкы үеде инеленчек бүрүлүг ыяштар будуундан эки шынарлыг мал чеми далганы бүдүрүп турган. Витаминниг далган бүдүрер агрегаттыг ажыл-агыйларның удуртукчулары чадаң үнүштерни белеткеп, оон витаминниг далган кылырының хемчеглерин алыр ужурлуг.

Сигенни салгынналдырыышкын аргазы-биле кургадып белеткээр ажылды республикада эвээш ажыглап турары таарышпас. Салгынналдырыышкын аргазы-биле белеткээн сигенде каротин аңаа кургадып белеткээн сигенге бодаарга чеди-тос катап, а протеин — барык ийи катап хөй боор турарын билир болгаш утпас болза чогуур.

Сигенниң шынары, каротин болгаш протеинниң хөй болуру сигенни кезер хуусаазындан кол хамааржыр. Республиканың агрохимлабораториязы Тока аттыг болгаш «Революцияның чалбыыжы» совхозтарга люцернаны ажаап ап турда, ында каротинниң болгаш протеинниң байдалын дуржулга кылдыр хынап көрген. Сигеннер коңгурактап турар үеде (июнь айның үшкү декадазы) сигеннер чечектелип, үрезин тургустунуп эгелээр үеде (июль айның ийиги чартыы) деңнээрге каротин үш катап, а протеин ийи катап хөй болуру илерээн.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары хөй санныг сиген белеткеп алыр дээш сигенни эмин эрттир өстүрүп, эки шынары баксырай бергенде кезип эгелээр практикадан чайлаар үе келген.

Амгы үеде республиканың мал чеми баазазы белокка херегледиң чүгле 60 хуузун хандырып турар. Мал чемин белеткээр болгаш шыгжаар талазы-биле дешпилгелиг аргаларны калбартып тургаш, белокка херегледи шиитпирлээр апаар болгай. Силос садыр болгаш борбаандылар кылыр үеде аңаа мочевинаны немээр херек. Сөөлгү чылдарда элээн хөй ажыл-агыйлар сенаж салырың оралдажып келген. Ынчалза-даа ногаан массаны оңгарларга салырының технологиязын хажыдып турарындан эки шынарлыг сенаж ап шыдавайн турар. Сенажты чүгле ийи-үш хүн иштинде салыр болгай, ону он ажыг хонук узамдыктырып кээрге, оон шынары баксырай бербейн канчаар.

Ажыл-агыйларга мал чеминиң шынарын экижидери-биле механизаторларга материалдыг шаңнал-мактаашкын хемчеглерин кошкак нептередип турары таарышпас. Сиген, силос, сенаж болгаш витаминниг далган кылып турар кижилерге күш-ажылдың бедик төлевирин бээр дугайында дужаалды республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозу үндүрген. Ону ёзугаар бирги класстың мал чемин белеткээн кижилерге оларның ажыл төлевириниң 40 хуузун, ийиги класстыын белеткээни дээш ажыл-төлевириниң 20 хуузун немей төлээрин ук дужаалда көрген. Ынчаарга эрткен чылын чүгле ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз бедик шынарлыг сиген далганы белеткээни дээш немелде төлевирни ажыглаан болгай.

Ажыл-агыйларның удуртукчулары бо чылын мактап шаңнаашкынының бо хевиринче кичээнгейни угландырып, белеткээн сигенниң шынары дээш немелде төлевирни боттандырар, сигенни эң эки хуусааларда белеткээрин хандырар сорулгалыг.

С. БЕЛЯЕВА,
республиканың агрохимлабораториязының мал чеми болгаш үнүштер килдизиниң начальниги.

ШЫНАРНЫ ХЫНАП ТУРАР

Челябинскиниң хоолай прокадының заводунуң хоолайны электри-биле каңнаарының № 6 цегинде «1220» стандан бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын магадылаар контрольдуң комплекизин ажыглалга киирген.

Хоолайларны каңнаарының ультра-үннүг болгаш рентген-телевидение контролюнуң участоктары комплексте кирген.

ЧУРУКТА: ультра-үн контролюнуң участогу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

«Салют-5-тиң» ужудуушкунунга

ЧАА БАЖЫҢЧЕ КӨШКЕН

Дораан тайылбырлаалыңар: экипажтың «Салют-5» станцияның бортунга баштайгы хүнүн чүгле даштындан чаа ижигиишкин деп адап болур. Борис Волынов биле Виталий Жолобов «Салют» Черге турда-ла орта чурттап каапканнар — ону тудуп турган заводка, космонавтылар белеткээр төпке, станцияны ужудуп үндүрер мурнунда белеткен турда, космодромга база. Ынчанмазының аргазы-даа чок: ужудуушкун программазында чаа «бажыңга» таарыштынарынга чаңгыс шак даа көрдүнмээн.

Ындыг-даа болза, кандыг-даа бажыңга чурттап киргеш, кайда чүү барын эскерип көөрү артык эвес. Бо таварылгада станцияны ужудуушкунга белеткеп турган инженерлер экипажка «Чедиишкинниг ажылдаңар, тамчыктыг дыштаныңар!» деп күзээн болгай.

Экипаж станцияның эргизин «арта базып» кирери биле, ужудуушкунуң удуртукчулары башкарылганың конструкторлар болгаш специалистер коллективинге чедиишкин-биле байыр чедирген. Станцияны чогаадып тургускан инженерлер бистиң-биле кады «Салют-5»-ке «экскурсиялаар» дээш парлалга клувунга чедип келди.

Орбитада бистиң бажыңывыс кандыгыл? Бир-ле дугаарында ол аажок улуг. «Союз-Салют» комплекстиң деңзизи 25 тонна, ооң иштинде ажылдаар черлериниң ниити объему чүс кубометр, узуну 23 метр.

Тайылбырлакчыларывыс-биле кады бис база «Салют-5»-ке «кире» берээлиңер. Космоста бо бажыңда ажылдаар тускай өрээл бар. Мында өрү болгаш куду углар, дээвиир болгаш шала бар. Ындыг чүве космостуң деңзи чок бо байдалында туруп көрбээн. Ол байдал космонавтыларның сагыжынга немелде таарымчаны тургускан. Инженерлер, чүгле ол эвес, а башкарылганың таарымчалыын база бодап каан. Ажылдаар өрээлде шинчилелдерни болгаш хайгааралдарны кылырынга херек он-он аппараттар болгаш дериг-херекселдер бар. Ооң мурнунда шинчилел, хайгааралдарны бир дериг-херекселден өскезинче шилчип тургаш кылыр турган болза, ам станцияда башкарылганың төп пультузу бар. Ынчангаш космонавтылар ол пульт артындан чаңгыс азы элээн каш дуржулга-шинчилелдерни башкарып болур.

Ооң аңгыда космос бажыңында чурттаалга өрээли бар. Космос станцияларында чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган болгай. Ооң мурнундагы «Салюттарның» орбита бажыңының «хүнү, агаары, суу» чурттаарынга таарышканын космонавтылар демдеглээн. Кандыг-даа хүндүлээчел бажыңда дег өрээлдиң ортузунда чемненир стол бар. Стол дээрге мында кухняны (чем чылдыкчыларын) болгаш аъш-чем шыгжамырын дапкырлаштырган тускай комбайн-дыр.

База бир комбайн (бо сөс космонавтылар дылында элээн нептереңгей) космонавтыларның күзелин ёзугаар бодунуң шыгжамырларындан пейзажтыг чуруктарны, шиилерни уштуп эккелгеш экранга көргүзүптер, музыкалыг лентаны дыңнадыптар улуг эвес система болур.

Ооң мурнундагы экспедицияларга деңзи чок байдалдарга күжениишкиннериниң физиологтуг шинчилелдери болгаш тренировкалар эрттирер күш хемчээкчи чадаг-терге эки ажыктыг болган. Бо таварылгада эмчилер ону ажыглаваан. Ам чадаг-терге эзеңгилери быжыглап турган сандайда масса хемчээкчизин — космос деңзилерин быжыглаап. Космоска ужудуушкуннарның бир таарымча чок салдарларының бирээзи космонавтыларның деңзизиниң эвээжээри. Ынчангаш эмчилер ол болуушкунуң кажан кайы хире чоруп турарының ылаптыг графиги тургузарынга сонуургалдыг.

«Салют-5»-тиң бортунга ажылдарның программазында хөй-хөй дуржулга, шинчилелдерни эрттирери көрдүнген. «Салют-5»-те боттарының чагыгларын академиктиг болгаш эртем-шинчилел институттары берген. Технологтуг болгаш инженер онзагай дуржулгалар, геологтуг, черниң хевир-тургузуг база бөмбүрзектиң булут-биле шыптынганының талазы-биле хөй хайгааралдар көрдүнген. Ужудуушкунуң техниктиг, астрофизиктиг, эмчи-биологтуг программалары хөлчок сырый. Олар станцияның кижи чок ужудуушкунунда-ла эгелээн.

Экипаж станциядан илет-кел-дамчыдылгаларны эгелей берген: «Салютту» башкарар пультулар, ажылдаарынга, чурттаарынга херектиг системалар шуптузу хынаттынган, космонавтылар орбита стадионун шенээн — шылагдалдан баштайгы сергээшкинни алган. Маңнаар оруктугаш тергиин эки ажылдап турар. Ындыг-даа болза, Борис Волыновтуң дамчытканы-биле алырга, космонавтыларның шимчээшкиннери черге тренировкаларындан элээн дүргедээн.

— Ол дээрге, бистиң аажок далажып турарывыста, мурнувуста ажыл эндерик болгай — деп, Виталий Жолобов дамчыткан.

Ол космос почтазының баштайгы медээзи. А ужудуушкунда космонавтыларже Монреальдан ССРЭ-ниң олимпийжи шилиндек командазындан байырлыг телеграмманы чоруткан. «Бистиң олимпийжилеривисти чедиишкиннер бүргезин» деп космонавтылар черже дамчыткан.

Ужудуушкун башкарар төп.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корр.

ЗВЁЗДНЫЙГА ЧОРААНЫВЫС

Ол хүн телевизорга «Частың он чеди шинчизи» деп кинофильмни көргүзүп турган чүве. Ынчап хепертен дамчыдылга үзүлгеш, Кремльдиң ниити хевирин көргүскен «Интервидениениң» аялгазы дыңналып келди. Кандыг-бир чугула дамчыдылга болурун көрүкчү бүрүзү билевээн боор.

Дикторнуң үнү бо:

— ...Совет Эвилелинге «Союз-21» космос кораблин салып үндүрген. Ону корабльдиң командири Совет Эвилелиниң Маадыры полковник Борис Валентинович Волынов....

Борис Волынов деп атты дыңнааш дораан-на Звёздный хоорайжыгаш сагыжымга көстүп келди.

Ийи чыл бурунгаар, 1974 чылдың күзүнүнде, Москвага Совет Тываның 30 чыл оюн таварыштыр бистиң литературавыстың болгаш уран чүүлүвүстүң хүннери эртип турган чүве. Ынчап бир-ле чаагай хүн Звёздныйга бисти хүлээп алган. Тываның төлээлери бүрүнү-биле аңаа аалдап чораан. Звёздныйга кирген дораан делегейниң эң баштайгы космонавтызы Юрий Гагаринге хүлер тураскаалдың баарынга чечектер салып, аңаа бөлүк-бөлүүвүс-биле-даа, ийи-чаңгыстап-даа чурукка тырттыргылаан бис.

Ол аразында аалымче телеграмма чорудар ужур меңээ таварыжы берген. Звёздныйның почта салбырынче чоруптум. Ында бажының дүгү көк, элээн дөгүй берген назылыг херээжен кижи олур. Ол черден телеграмманы өске кижи чорудуп болур-болбазының дугайын оон айтырдым.

— Болур, болур. Звёздный хоорайжыгаштың адын безин салып каар бис—деп, ол буянныг херээжен кижи ээлдээ бичии тайылбырлап берди.

Оон бижип алган телеграммам тутсуп бердим.

Телеграммамны номчааш соонда оожум шырайлыг херээжен кижи менден айтырды:

— Тывадан келдиңер бе?

— Ийе, оон келге-ле элээн каш хонуп бердивис.

— Силерниң Тываны эки билир мен. Мээң тыва сургуулдарым турган. Олар силерниң кайгамчык черлериңиң дугайын меңээ үргүлчү чугаалап берип турганнар.

Ол бүгү делегейге билдингир Звёздный деп бичии хоорайжыгашта Тываның дугайын база билир-дир деп чүвени бодай хонуп келиримге, өөрүшкүм хайнып келген. Чүнү-даа канчаар аайын тыппайн, айтыртынган тур мен:

— Канчап тыва сургуулдарлыг апарганыңар ол?

— Чоокка чедир Москваның бир дээди өөредилге черинге башкылап турган мен. Орта тыва оолдар, кыстар база өөренип турган. Кончуг кызымак, чугаакыр аныяктар чүве.

Мен ол төлептиг чаңныг херээжен кижиден хөйнү-ле айтырыксаан мен. Ынчалза-даа билдингир чылдагааннар-биле улуг-ла ханылап шыдаваан мен.

— Ам пенсиялай берген мен—деп, ол улгады берген кижи боду уламчылады.—Ынчалза-даа күш-шыдалым бар боорга, чонумга ажыктыг чүүлдү ам-даа кылыксааш, мында ажылдап тур мен.

Хирезин бодаарымга, ол чагай сеткилдиг херээжен кижиниң оглу азы кызы Звёздный хоорайжыгашта чурттап турар ааныыг.

Шак-үем база эвээш. Тываның Совет Эвилелинге эки тура-биле каттышканындан бээр үжен чыл болганын, бистиң социалистиг утка-шынарлыг, национал хевирлиг литературавыстың болгаш уран чүүлүвүстүң төлээлекчилериниң Москвада чорап турарының дугайын далаш-биле чугааладым.

— Билир мен. Солуннардан номчудум—диди.

«Тува», «Центр Азии», «30 лет Тувы», «Каа-Хем» деп демдектеримни тыва оолдар, кыстарның башкызынга кадап бердим.

— Четтирдим. Совет Тывага улуг чечектелиишкинни Звёздный хоорайжыгаштың бүгү чурттакчылары күзеп турар бис—диди.

Звёздный хоорайжыгаш мээң Тывамның дугайын база билир-дир деп кайгамчык өөрүшкү-биле өөрүмче буттарым черге дээр-дегбес маңнапкан мен.

Оон бисти Звёздныйның Культура бажыңының улуг залынга бо хүннерде космоста ужуп турар Совет Эвилелиниң Маадыры Борис Валентинович Волынов хүлээп алган. Космонавтарның маадырлыг ажыл-херээниң дугайын ол тодаргай чугаалап берди.

Мен бодум дугайты ынчап Борис Валентиновичиниң арын-шырайының чаражын, кара карактарының угаанныын, дурт-сынының чазадаан кайгап-ла ханмаап мен. Идик-хевиниң таарышканын канчаар боор, мага-боду-биле кады шуткуп каан ышкаш. Совет Эвилелиниң Маадырының Алдын медалын кадаан шериг костюм өттүр космонавтының мөчек-мөчек шыңганнары карактарымга илдигип орду. Ёзулуг-ла спортсмен. Амгы үениң бүгү тала-биле кижизиттингени, дески билиглерлиг хамаатызы ылап чораан.

Ужуражылгакын соонда бистиң өмүнээвистен космонавтыларга эуй белектерни бисти баштаан эштер—Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. Ш. Долчаңмаа, СЭКП Тыва обкомунуң секретары Д. К. Ооржак суглар космонавт Б. В. Волыновка тывыскан чүве. Ооң соонда Б. В. Волынов бүгү космонавт өөрүнүң мурнундан аныяк совет литературага болгаш уран чүүлге улуг-улуг чедиишкиннерни күзээн.

Ынчап Черниң баштайгы космонавтызы Юрий Гагаринниң дугайында документалдыг фильмни болгаш космонавтарның ажыл-амыдыралының дугайында делгээн чүүлдерни көрген бис.

Звёздныйдан үнүп чорупт турувуста, бисти баштайгы космонавтының тураскаалы часкы хүн дег хүлүмзүрүп алган үдеп турган ышкаш болду. Юрий Гагарин дириг турган болза, бистиң кижи бүрүвүстүң холун тудуп, куспактап каар турган боор.

Волынов биле Жолобов—космоста! Ындыг домакты дыңнап каан дораан кижиниң сеткил-сагыжы өөрүшкү-биле долуп кээр-дир. Бистиң хоочун таныжывыс Борис Волыновка баштаткан космосчу экипажка, Звёздныйга болгап ол уттундурбас ужуражылгакынны сагынмышаан, улуг чедиишкинни күзеп тур бис.

К. КУДАЖЫ,
чогаалчы.

делегей бо хүннерде

НИИТИ-КҮШ-БИЛЕ

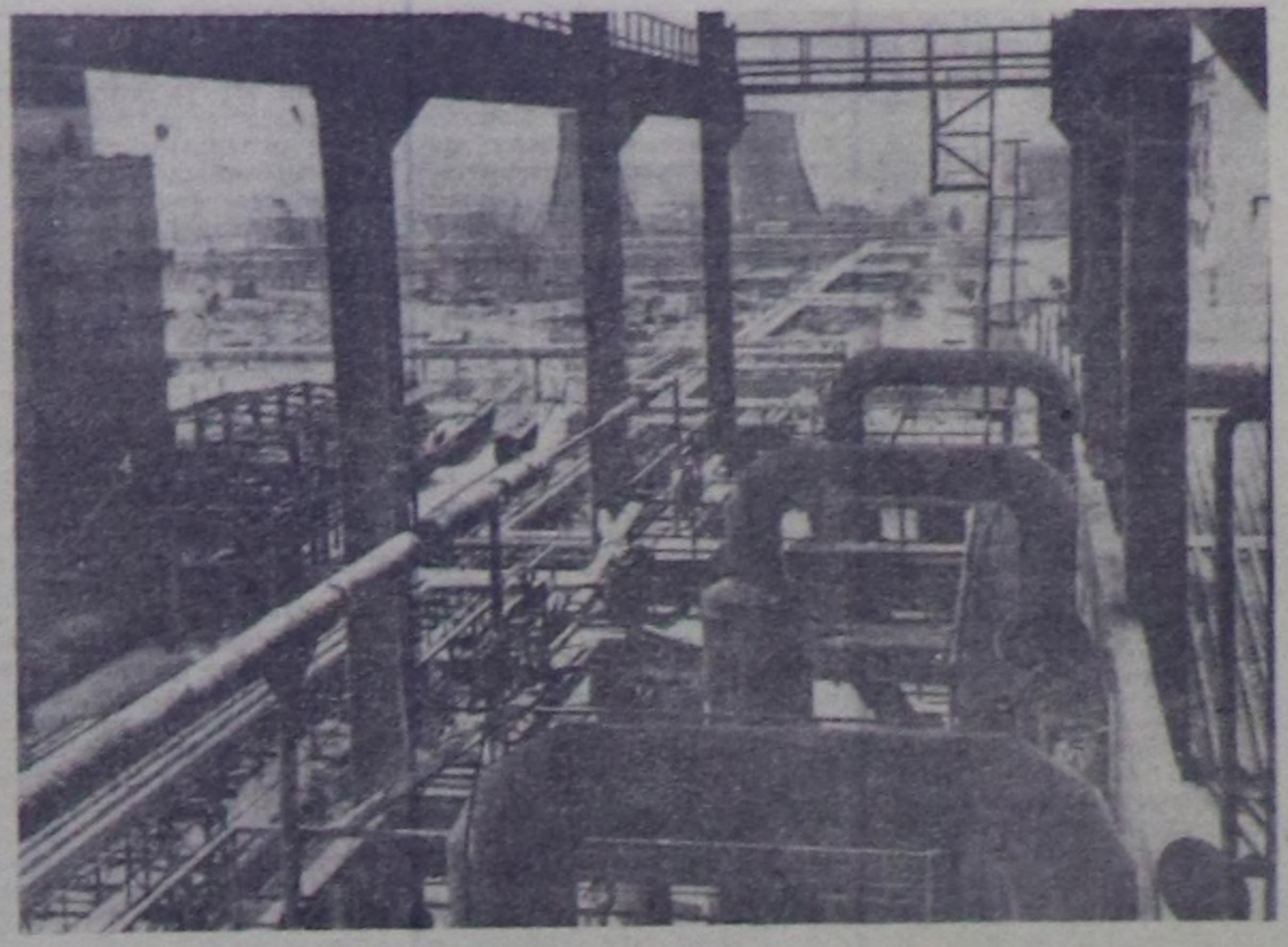

Болгарияда эң-не улуг Девняның үлетпүр комплекизин социалистиг чурттарның — Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннериниң ниити күжениишкини-биле туткан. Ооң составында кальцийлиг соданың (чурукта), минералдыг чемишчидилгелерниң, цементиниң заводтары ышкаш, ындыг улуг бүдүрүлгелер черлери кирген. Бүдүрүп үндүрген продукцияның хөй кезиин акы-дуңма чурттарже үндүр сөөртүп турар.

(СЭТА).

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Тускай дугуннаан Уганда күрүнениң девискээринче Израильдиң дээрбечи ёзу-биле халдааның дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелинде уламчылаан. Тель-Авивтиң күрүне талазы-биле террористиг чоруун шыңгызы-биле буруу шапкан хөй кезииниң саналдарынга удурланыштыр, Барыын чүктүң, чүнүң-даа мурнунда Каттышкан Штаттарның төлээлекчилери чөвүлелдиң кичээнгейин чугаалажып турар айтырыгдан өскээр алгаш баарын оралдажып, ол айтырыгны чугаалажып турар чүүлге дорт хамаарышпас ниити шынарлыг чугаалажыышкыннар-биле солуурун оралдашканнар. Чоокку Чөөн чүкте болуушкуннарның болгаш Угандаже халдаашкынның коргускени-биле алырга, ындыг политика Тель-Авивтиң чагырыкчыларын улам-на чаа агрессия үүлгедиглерни кылырынче күткүп турар.

Ол ужур-утка чок турушка сөгүнү Бениниң, Танзанияның болгаш Ливияның делегацияларының саналдаан резолюцияның төлевилелинде берген. Угандаже Израильдиң халдааны ол чурттуң тускай дугуннаан чоруун болгаш девискээриниң дээп болбазын кара өжегээр үрээни ол-дур деп, ында айыткан. Төлевилелде ол үүлгедигни шиитпирлиг буруу шаварын саналдаан, а ол ышкаш Угандага чедирген когаралды Израильдиң дедир эгидерин негээн.

Тель-Авивтиң чепеектиг авантюразы КНО-нуң Уставын, делегей эргелериниң нормаларын болгаш принциптерин эң-не каржызы-биле үрээни ол бооп турар деп, хуралга совет төлээлекчи М. А. Харламов медеглээн.

Июль 13-те Айыыл чок чоруктуң чөвүлели бодунуң ажылын уламчылаан.

АКШ-ТЫҢ ДЕМОКРАТТЫГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ СЪЕЗДИЗИ

НЬЮ-ЙОРК. **(СЭТА-ның корреспондентизи).** Мында «Мэдисон сквергардин» дээр спорт залынга АКШ-тың демократтыг партиязының национал съездизи бодунуң ажылын эгелээн. Съездиниң хүн айтырыында ноябрь 2-де болур соңгулдаларга АКШ-тың президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан дужаалынга кандидаттарны депшидери болгаш партияның соңгулда мурнунуң программазын бадылаары кирген.

Съездиге бадылаар эргелиг 3008 делегаттарны соңгаан. Оларның хөй кезии улуг капиталдың эрге-ажыктарын камгалаан. Съездиниң киржикчилериниң 75 хуузунуң чылда орулгазы 18000 доллар ажыг. Делегаттарның хөй кезиниң ак кештиглер (85 хуузу). Мурнуку съездиге негрлер 15 хуу турганындан ам 10,6 хууга чедир, а херээженнер 1972 чылда 38 хуу турганындан 34,3 хууга чедир кызырылган.

Съездиниң делегаттарынга байыр чедирип тура, Нью-Йорк штаттың губернатору Кэри болгаш Нью-Йорк хоорайның чагыргазының даргазы Бим «америк демократия» деп чүвени аажок мактап турганнар. Ынчалза-даа оларның чугаазындан съездиниң хүн айтырыының бүгү принципиалдыг айтырыглары шиитпирлеттинге бергени илерээн. «Картер дээш — АКШ-тың келир президентизи дээш бадыланар» деп ындыг лозунг-биле съезд эртип турар. Джорджия штаттың мурнунда губернатору чораан Дж. Картер съезд ажыттынарының мурнунда бир ай бурунгаар-ла 1505 делегаттар оон боду дээш бадылаар кылдыр чедип алган турган болгаш оон-биле бодунуң кандидатуразын президентиниң албан-дужаалынга депшидерин бадылаашкынның мурнунда-ла чедип алган.

Партияның соңгулда мурнунуң программазы шагда-ла белен. «Ол программаның ылгалып турар талазы болза, мурнукулары ышкаш, ында бижээн чүүлдериниң туманналчаа болур» деп «Нейшн» журнал бижээн. Ол журналдың бодалы-биле алырга, чурттуң эң чугула айтырыгларын шиитпирлаарының аргаларын ында айытпаан.

Иордан хемниң Барыын эриинде израиль эжелекчи эрге-чагыргаларга удур араб чурттакчы чоннуң чаа күштүг хөделиишкиннери болган.

Наблусиа болган чысгаалды басканының түңнелинде он алды харлыг Надаль Шантур деп араб оолду өлүрген, 30 кижи балыглаткан.

Наблусиа израиль эрге-чагыргаларының үүлгедиинге удур хөй-ниитиниң калбак удурланыышкынындан корткаш, хоорайже кирер орукту шуптузун шериглери-биле эжелекчилер дуглап алганнар.

ЧУРУКТА: Наблустуң кудумчуларында израиль шериглер.

ПА—СЭТА-ның фотозу.

ХОСТАЛГАНЫҢ ОЮН ДЕМДЕГЛЭЭН

САН-ТОМЕ. (СЭТА-ның корреспондентизи). Сан-Томе болгаш Принсипи Демократтыг Республиканың улузу бодунуң национал байырлалын — хамаарышпас чорукту чарлаанының бир чыл болган оюн демдеглеп эрттирген. Оон-биле холбаштыр Сан-Томеге шериг парады болгаш найысылалдың чурттакчы чонунуң массалыг митингизи болган. Аңаа президент Мануэл Пинто да Коста чүве чугаалаан.

Гвинеи мугулдурунда турар Сан-Томе болгаш Принсипи ортулуктар беш чүс чылдарның иштинде португал тергиидели соонда, эрткен чылдың июль 12-де хамаарышпас чорукту чедип алган. Африка диптиң эң аныяк күрүнелериниң бирээзинге колониализм аар-берге үүргени: херек кырында үлетпүрнүң барык чогун, чаңгыс культуралыг кедээ ажыл-агыйны арттырып каан.

Эрге-чагыргага келгениниң соонда Сан-Томе болгаш Принсипи ортулуктарны хостаары дээш шимчээшкин дээр башкарыкчы партия болгаш республиканың чаза социал-экономиктиг чаартылгаларының программазын ажылдап кылган. Аграр реформазын боттандырып эгелей берген, мурнунда португал чер ээлекчилериниң холунга турган улуг плантацияларны шуптузун национализастаан. Оларның орнунга күш-ажылды коллективтиг үндезинге организастап тургускан ажыл-агыйларны чоорту тургузуп эгелээн. Сан-Томе болгаш Принсипиниң национал банкызын тургускан, чырыдылышкынны болгаш кадык камгалалын хөгжүдеринге хемчеглерни ап чоруткан.

Делегейге Сан-Томе болгаш Принсипи Демократтыг Республика боттуг нейтралитеттиң политиказын чорудуп келген. Колониализмни болгаш расизмни дарлалындан Африканы долузу-биле хостаар дээш демиселди ол идепкейлии-биле деткээн. Делегейниң хөй чурттары-биле, оон иштинде Совет Эвилели-биле найыралдыг харылзааларны республика тургузуп алган.

Б. ПИЛЬНИКОВ.

АГРЕССОРГА ДУЗАЛАП ТУРАР

РИМ. (СЭТА). Ында кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Израильге еврей агентилелиниң дээр чүүлдүң конгрезиниң хуралы Иерусалимде боп эгелей берген. Израильдиң чаңгыс талалыг чарлаан «найысылалынче» бүгү делегейден сионисчи организацияларның баштыңнары чыглып келгеннер. Агентилелдиң чартык миллиард доллар четкен эң улуг бюджедин олар чугаалажып көөрлер. Ол агентилел Тель-Авив-биле сырый кады ажылдажып, янзы-бүрү чурттардан еврей националдыг хамаатыларны кииреринин, ол ышкаш оларны чурттуң девискээринге чурттадырының айтырыгларын чугаалажыр.

Колдуунда-ла барыын талакы чурттардан келген сионисчи байлар израиль башкарыкчы бөлүкке ооң эң-не берге үезинде база катап дузалажы бергеннер. Тель-Авивтиң хөй шериг чарыгдалдары израиль экономиканы кошкадыпкан. Бо чылдың төнчүзүнге чедир даштыкы өре 9 млрд. долларга чедер. Барыын чүктүң чээли берикчилеринге чээли талазы-биле хуу төлээринге чыл бүрүде-ле 450 миллион доллар үнүп келген. Төлевир баланзызының чедишпезиниң талазы-биле (4 млрд. доллар) Израиль делегейде бирги черни ээлээн.

Тургустунуп келген кризистиг байдалдарда еврей агентилелдиң саң-хөө талазы-биле киирилдези Тель-Авивтиң башкарыкчы бөлүктеринге чугула деткимче, израиль дайынзырактарга дорт дузаламчы болур. Оларны Рабинниң чазаа, чуртту улам милитаризастаарынга акша-хөреңги хостап алырынга ажыглаар. Еврей агентилелдиң удуртукчулары Израильче кижилерниң көжүп кирерин күштелдиреринге идигни бээр деп шиитпирлээннер. Сөөлгү чылдарда ол күштүү-биле кызырлып эгелээн.

Чижээлээрге, бо чылдың баштайгы чартыында янзы-бүрү чурттардан үнген 6 муң еврей националдыг кижилерниң 50 ажыг хуузу Израильче эвес, а АКШ-че болгаш барыын Европаның чурттарынче чорутканнар. Оон-биле чергелештир израиль дайынзырактарга кижилер талазы-биле чаа немелде база херек. Ону шериг авантюраларын боттандырарынга-даа, эжелеп алган араб черлерни быжыглап каттыштырарынга-даа ажыглаар.

БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНГЕН

БЕЙРУТ. (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизи А. Уразовтуң Ливандан дыңнатканы болза: бо чуртта байдал сөөлгү хүннерде катап чидигленген. Бот-боттарынга удурланышкак күштер Бейрут хоорайда болгаш ооң чоок-кавызы черлерде тулчуушкуннарны үргүлчүлеп турар. Чурттуң чөөн талазында Алей, Кахале районнарының даглыг черлеринде болгаш Бура округда тулчуушкун соксавайн турар. Национал-патриоттуг күштерниң контрольдап турары Бейрут хоорайның барыын кварталдарын артиллерия болгаш минометтар-биле соксаал чок боолап турар. Ол кварталдарның чурттакчылары үргүлчү чер иштинде камгалалдыг черлерге олурар ужурга таварышкан. Мааа дөрт хонук улаштыр электри чырыы кыппаан, ижер суг чедишпейн турар. Аъш-чем болгаш эм аймаа база-ла чедишпестей берген.

Палестинаның информация агентилелиниң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Сирияның шериглери палестин дескеннериниң Аль-Баредте, Сайдада лагерьлерин соксаал чок боолап турар.

Политиктиг аренада сөөлгү хүннерде онза өскерилге болбаан. «Национал блок» партияның баштыңы Р. Эддеге удурткан христиан болгаш мусульман бөлүктер чаа «Национал эвилелдиң фронтузун» тургузаар деп турарының дугайын чарлаан. Ол фронт Ливанның бир эптиг чоруун камгалаар, даштыкы шериглерни чурт иштинден үндүрер, ливан-палестин харылзааны таарыштырар сорулгалыг болур.

Азия, Африка чурттары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының Совет комитединиң дайынның одун болгаш хан төгүүшкүнүн доп-дораан соксадыр дугайында кыйгырыын Ливанның демократтыг хөй-ниитизи изии-биле деткип, байыр чедирип турар. Ливанда берге байдалды бо чурттуң чону кандыг-даа даштыкы холгаарлаашкын чокка боттары шиитпирлээр ужурлуг. Бо айтырыгны мааа сонуургалдыг талалар Ливанның бүдүн, хамаарышпас, бот тускайлаң чоруун барымдаалап шиитпирлээр ужурлуг деп демократтыг күштер санап турар. Бо медегледиң хоолгазын бүрүнү-биле Палестинаның информация агентилелинге дамчыдып берген.

Палестинаны хостаар организацияның политиктиг килдизиниң удуртукчузу Ф. Аль-Кудуми «Совет комитеттиң кылган медеглели Ливанның национал патриоттуг күштерин ССРЭ-ниң талазындан долузу-биле деткип турарының херечизи-дир» деп онзалап айыткан.

Тайылбыр булуңу

Турция

Турция Республика—Совет Эвилелиниң мурнуу чүгүнде кожазы болур. Бодунуң географтыг байдалының талазы-биле азиат (Анатолия) болгаш европей (Чөөн Франция) деп кезектерге чарлып чыдар. Шалы—780,6 муң дөрбелчин километр. Турцияны Кара, Эгей болгаш Чер Ортузу далайларның суу чүй шаап чыдар.

Чурттакчы чону—40,2 миллион кижи. Чурттакчы чонунуң сан талазы-биле Турция Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүк чурттарының арзында бир дугаар черни ээлеп турар. Национал составының 90 хуузу турктар, артканнары—курдылар, арабтар, армяннар, гректер болгаш өске-даа национал-дарның төлээлекчилери бар. Чурттакчы чонунуң 60 хуузу кадээде чурттап турар. Чонунуң 20 хуузу ажылчын аңгы болуп турар.

Турция—парламенттиг республика. Күрүнениң баштыңы—президент. Президент парламент кежигүннериниң иштинден 7 чылда соңгудар, ол дагын соңгутпас. Хоойлу-дүрүм үндүрер дээди органы база Турцияның Улуг национал хуралы (парламент) болур. Ол ийи палатадан—Национал палатадан болгаш Республика сенадындан тургустунар. Күүсекчи эрге-чагырга президентиге болгаш Министрлер чөвүлелинге хамааржыр, премьер-министрни президент томуйлаар.

Турция—аграр-индустриалдыг чурт. Барыын чүктүң капиталистиг чурттарын шыва алган экономиктиг кризис болбаажок, 1975 чылда Турцияның үлетпүр бүдүрүүшкүнү 9 хуу көвүдээн. Агаар-бойдустуң таарымчалыг байдалының ачызында кадээ ажыл-агыйга база ындыг немелде чедип алдынган. Ынчалзажок Турцияның экономиказында улуг бергелер ам-даа бар. Ажыл чок кижилерниң саны доктаамал өзүп турар. Оларның саны ам барык 2 миллон четкен. 1,2 миллион ажыг турктар даштыкыже ажыл дилеп көже берген. Турцияда башкылар, эмчилер чедишпес. Ажыл соксадыр шимчээшкин чуртта соксавайн турар.

«Национал фронт» дээр чагырыкчы коалицияның үндезинин чөптүг чорук партиязы болур. Ол 1961 чылда үндезилеттинип тургустунган. Ук партия садыгда болгаш үлетпүрде улуг буржуазияның, банкы капиталының эрге-ажыктарын камгалап турар.

Янзы-бүрү үзел-бодалдыг оон-даа өске партиялар чуртта бар.

Турцияның Коммунистиг партиязы 1920 чылда тургустунган. 1923 чылдан эгелээш ук партия чажыт байдалда ажылдап турар. Ол партия улуг буржуазияның болгаш помещиктерниң эрге-чагыргазын дүжүрери дээш, Турцияга социализмни тургузары дээш туржуп турар. Ол дугайын программазында айтып бижип алган. Турцияга депшилгелиг демократтыг тургузугну тургускаш, демократтыг, антиимпериалистиг болгаш антифеодалдыг чаартылгаларны чорударын чоокку үеде сорулгазы кылдыр ол партия санап турар. Ажылчын аңгының удуртулгазы-биле чаңгыс аай демократтыг фронтуга кадээниң ажылчы чоннарын, депшилгелиг интеллигенцияның болгаш аныяктарның калбак кезектерин каттыштырып тургаш, ол сорулганы чедип ап болур дээрзин Турцияның Коммунистиг партиязы бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазынга барымдаалап көрүп турар.

Турция—НАТО болгаш СЕНТО блоктарының кежигүнү. Чурттуң девискээринде НАТО-нуң болгаш АКШ-тың шериг баазалары бар.

Сөөлгү үеде совет-турк харылзаалар элээн экижээн. Ийи чурттуң арaзында экономиктиг харылзаалар идепкейлиг хөгжүп турар. 1967 чылда чарган дугуржулга ёзугаар ССРЭ-ниң дузазы-биле Турцияда чамдык улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин туткан болгаш тудуп турар. 1975 чылдың июльда ССРЭ биле Турцияның арaзынга экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында чаа дугуржулгага ат салдынган. Ол ышкаш культура, эртем болгаш өске-даа адырлар талазы-биле харылзаалар калбарып турар.

И. КУРАНОВ.
(«Агитатор» деп сеткүүлден).

КҮЗЕЛДИҢ ОРУУ-БИЛЕ

Көп-Сөөк сумузунуң Сарыг-Хая тайгазының мээстерин дургаар кыштап турган аалдарның араттарынга тыва бижик өөредилгези эгелеп турда, Комбу таптыг-ла тос харлаан. Дагбы-Чанзан ашак бир-ле хүн кичээлге келирде, бажының дүгүн чаа-ла дөңгүрертир шокар-шокар кыргып каан, дозургай кара чараш карактарлыг, шилгедек дурт сынныг, алгы түвүрлүг, аскын чиңге баглар-биле даап алган чымчак идиктерлиг, ошкү кежи херектээштиг, бир халбаны чок бөрттүг оол эдертип келгеш, бижик башкызы Давазга чугаалаан:

— Бижикке өөренир кижи мен дээш мырыңай хоржок, чүгле улуг улус өөренир чүве-дир деп-даа чадаштым. Ыглап-сыктап турган эдерип келгени бо-дур, канчаар кижи боор мен, башкым?

— Ам канчаар, пези база чоокта чорта берген болгай. Ачазы чокта өгге-даа олуруп чадап тур ыйнаан бо. Сагыш-сеткилин чардыктырып, шаа-биле өөренир ыйнаан — дээш, башкы өг иштин долгандыр орган улусту болар чүү дээр эвес дээн ышкаш эргилдир көрген.

— Өөрензин харын.

— Черле ычаш чаа бижикке аныяк-өскенни база дораан өөредип кирер болза эки-дир.

— Мурнай үнген кулакты соңнай үнген мыйыс эртер дижир болгай, бистерни ажып үнге хөңнү моонар, ашактар! — деп, мурнуда Көп-Сөөк хүрээзинге шавылап турган Шожунчап ашак хөөрээрге улус каттырышы берген.

Ол хүнден эгелээш Комбу бижик бөлгүмнүң дыңнакчызы апарган. Бижик өөредилгезиниң кичээли аал санай эртер турган. Кызып өөренирдир, боларга черле аштырбастыр деп Комбу шиитпирлеп алган. Кичээл кайы-даа аалга болур дээн болза, хүнезинин, түве бижиир калбак-ыяжын чүктеп алгаш хамыкты мурнай чеде бээр. Удатпаан чок өөредилгеге сундулуг чүткүлдүүн көргүзүп эгелээн.

Часкы хар чындырап, аалдар кыштагларындан көжеринге белеткенип турар үеде бижик бөлгүмү өөредилгезин дооскан. Бичии Комбу солунну номчуп, чагааны бижиптер, санны дөрт аргазы-биле бодаптар кылдыр өөренип алган.

Ол чайын сумунуң арөэ үүрүнүң даалгазы-биле Сайлыг-Хем, Дыттыг-Хем, Сарыг-Каът, Тура ынчаар чайлаглаан аалдарның аныяк-өскенинге бижик өөредип чайлаан...

Көп-Сөөк сумузунуң мурнундан өөренип чоруткаш, 1941 чылдың күзүнүнде Комбу Дагбы-Чанзанович Хертек Кызылдың каттышкан школазының дөрт чыл хуусаалыг башкы техникумун чедиишкинниг доосказ, «Эге чада школазының башкызы» деп каан алдын бижиктерлиг шынзылгалыг өскен төрээн Бай-Тайгазынга хап келген. Кожуунуң улус өөредилге килдизи Бай-Тал эге чада школазын эргелекчилевишаан, башкылаар дужаал бергеш, Комбуну дораан-на ынаар чорудупкан.

Сон бээр мугур үжен беш чыл эрткен. Үжен беш чыл дургузунда Комбу Дагбы-Чанзанович бодунуң билиг-мергежилин бичии чаштарны өөредип, кижизидеринге харам чокка берип келген. Красноярскиниң педагогика институдунуң биология-география факультедин ажылдавышаан доозуп алган. Амгы үеде Тээлиниң № 3 сес чыл школазының 5—8 класстарында бодунуң тускай эртемин башкылап турар. Ол школага чорааш хоочун башкының ажыл-ижи-биле, каксы-даа бол, таныжар аргалыг болган мен. Башкылар өрээлинге олурумда чапсарлаар коңга хапты. Школаның коридорунда уруглар хөлзей берди. Номдептерлерин туткан башкылар уурук-суруктап кирип турлар.

— Силерниң айтырганыңар башкы Комбу Дагбы-Чанзанович школа участогунда практиктиг кичээл эрттирип турардыр — деп, школа директору Мария Васильевна Дробышевская чугаалады. Үе эрттирип, анаа манап орбазы-биле директорга чугаалааш, участокче базыптым. Школадан ырак эвес чүүл-бүрү узун, чадаң ыяштар сырый үнген долгандыр херимнеп каан улуг девискээрге кирип келдим. Доола узун кара шивиниң баарында долгандыр турупкан хөй уруглар ортузунда Комбу Дагбы-Чанзановичини көрүп кааш, оларның чанынга чедип келдим. Мээң мендиимге башкы-даа, уруглар-даа бир дем-биле харыыладылар. Башкыга шаптыктаашкынымны чугаалааш, кичээлин доозуптарын манаар болдум. Башкы кичээлин уламчылай берди.

— Шиви кандыг бүрүлүг ыяштарга хамааржырыл? Шиви дугайын чугаалап көрүңерем? — деп, Комбу Дагбы-Чанзанович айтырыгны салырга, өөреникчилер шимээнин чидирип боданы берди.

Коля чугаалап көрем.

— Шиви ине бүрүлүг ыяштарга хамааржыр — дээш, Коля турган шивиниң чанынга чедип келгеш, чугаазын уламчылады: — Шивиниң будуктары бот-боттарынга чоок сырый болгаш бүгү-ле талаларындан ине бүрүлер-биле шиптынган. А бүрүлери олурту шанчып каан тус-тус инелер ышкаш тургулаар. Шивини шала ырактан көөрге үш-булуңчук ышкаш болур.

— Бистиң республикавыста чүү деп ине бүрүлүг ыяштар үнүп турарыл?

— Бистиң республикавыста болгаш районнуң девискээринде шиви, хады, дыт, пөш, чойган үнүп турар. Ол ышкаш артыш деп чадаң үнүш база бар — деп, бир уруг саат чокка харыылады.

Элээн хөй айтырыгларга уругларның харыызының соонда, башкы кичээлди эрткенин түңнээш, школа чанының садында үнүп турар ине бүрүлүг ыяштарның кышкы хевирин чуруур болгаш пөш-биле шивиниң аразында ылгалын тодарадып тайылбырлаар онаалганы берди. Кичээлдиң төңгенин чарлаптарга, уруглар бистер-биле байырлашкаш чоруптулар. Ам-па Дагбы-Чанзанович-биле чугаалажып, ооң ажылы-биле таныжып эгеледим. Школа садының бир талазында школа участогу бар болду. Ооң ажылын башкы боду харыылап турар. Янзы-бүрү ногааларны олуртуп тарыыр кыдыын манзылар-биле чыырыктап кылган дилиндектериниң аразында кара өдектерни чер-черде сааалай төп каан болду.

— Өөреникчилерниң күжү-биле күзүн-не белеткеп алган өдээвис-тир ийин — деп, башкы чугаалады. Участокта капуста, фасоль, помидор, морковь, дыңя, огурец дээш өске-даа чүүл-бүрү ногааларны тарып өөренип турар болду. Участокка тараан ногааларын уруглар чайладыр хайгаарап өстүрер болгаш күзүн ажаап алыр.

Школада бойдуска ынактарның бөлгүмүн тургускан. Комбу Дагбы-Чанзанович Хертек башкының удуртулгазы-биле ол бөлгүмнүң киржикчилери янзы-бүрү үнүштерни школа чанының садында тарып өстүрүп, Тээлиде ыяш-ажылагый черинин участогунуң ажылдакчыларынга арга-ыяшты, үнүш-бойдусту камгалаар ажылга улуг дузаны чедирип турарлар. Школа чанында уругларның тарып өстүрген үнүштерин эге класстарга практиктиг кичээлдер эрттиреринге улуг ужур-дузалыг болуп турарын башкылар чугаалап турар.

Хоочун башкы коммунист Комбу Дагбы-Чанзанович бодунуң башкылап турар эртемнеринге сөөлгү каш чылдарда улаштыр 100 хуу өөредилгени чедип ап келген. Бо эрткен өөредилге чылында 5—8 класстарның 92 өөреникчилери башкының өөредип турары биология болгаш география эртемнеринге чаңгыс-даа багай демдек чок өөренген. Хоочун башкының ажылга арга-дуржулгазы улуг. Үжен беш чыл ажыл стажының чээрби чедизин школаларга директорлап ажылдаан. Байлак ажыл-дуржулгазын чаңгыс коллективте ажылдап турары аныяк башкыларга дамчыдып, чамдык айтырыглар талазы-биле школаның администрациязынга ажыктыг арга-сүмелерин берип чоруур.

— Онгу беш чыл дээрге, шыварның беш чылы болган. Ынчангаш уругларга быжыг билигни бээр дээш ажылдаарым — мээң кол сорулгам ол — деп, коммунист хоочун башкы чугаалап турар.

Б. БАРБА.

МЕДЭЭЛЕР

УБСА-НУРЖЕ ААЛДААШКЫН

Июльдуң 20-ден 27-ге чедир Тыва АССР-ниң культуразының болгаш уран чүүлүнүң хүннери Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанының чурттакчылыг суурларынга болуп эртер. Аңаа Тываның чамдык чурукчулары, композиторлары, чогаалчылары болгаш «Саян» ансамблиниң киржикчилери боттарының уран талантызын моол өңнүктерге бараалгадырлар. Ол ышкаш чурукчулар чогаадыкчы ажылдарының делгелгезин сонуургадыр.

ЧАА НОМНАР НЕМЕЖИП ТУРАР

Кызылдың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының ном фондузу чыл келген тудум-на көвүдеп турар. Совет Эвилелиниң аңгы-аңгы хоорайларындан чаа номнар ында кээп турар. Бо чылдың бирги кварталында 4361, ийиги кварталында — 5167 чаа номнар — шупту каттышкаш 9528 ном библиотекага кирген.

Кээп турар номнарның темазы аңгы-аңгы: хөй-ниити-политиктиг, медицина, кодээ ажыл-агыйы адырларының талазы-биле болгаш оон-даа өске.

СОЛУН БУЛУҢЧУГАШ

Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт шинчилел музейиниң залдарының бирээзинде Тыва Арат Республиканың кожууннарынга, сумуларынга тыва бижикти өөренип эгелээниниң баштайгы чылдарын көргүзүп турар тускай булуңчугашты организастаан. Ында төвүт, моол, тыва бижиктерни өөренип турганының үезинде хереглеп турган өөредилге херекселдерин, 1930 чылда Кызылга тыва бижик өөренир бөлгүмге кичээл эртип турда тырттырган чурук бар. 1930—1931 чылдарда Барыын-Хемчик кожуунунга Бак-Көк дээр кижи эргелекчилеп турган баштайгы школаны көргүскени солун.

Ол-ла булуңчугаштан 1930 чылда Кызылга тыва школага башкылап турган бөлүк башкыларны болгаш оларның иштинден К. Лама-Сүрүң, О. Апший, О. Хойлакаа оларның чуруун, 1934, 1936, 1937 чылдарда латин үжүктер-биле парлаттынган номнарны, журналдарны, үжүглелдерни сонуургап көрүп болур. Ол ышкаш будук орнунга кара бегени, ном-дептер сугар сумка орнунга ак пөстен аадаң кылып ап турганын, калбак шуугайның салзын орнунга, каптаазынны папка орнунга ажыглап турганын көөрге солун.

Будук шилиниң орнунга чонар-дашка бичии оңгар кылып алгаш, кара азы кызыл бегени сугга шыгыткаш, ручка орнунга бийир-биле аңаа суп бижип турган. Ынчаарга бийириниң бажында хылын дииң азы алак-таагы кудуруундан кылыр турган. Бо бүгү өөредилге херекселдериниң хевирлерин оортан көрүп, билип ап болур.

ИНВАЛИДТЕРГЕ ДУЗАЛАМЧЫ

Тыва АССР-ниң Социал-хандырылга министерствозунуң чагыын ёзугаар Ада-чурт дайынының, күш-ажылдың инвалидтеринге болгаш янзы-бүрү хоочураан аарыгаардан ажылдаар шынар-дештелин ышкынганнарга хуузунда ажыглаарынга ачы-дуза кылдыр чыл санында техника кээп турар.

1976 чылда үстүнде адааныыс инвалидтерге техниканың «Запорожец», «Мотоколяска», «Креслоколяска», «Белоколяска» дээн ышкаш хевирлерин халаска тыпсып берген ийикпе азы чиигеткен өртек-биле садып тараткан.

Бо чылдың эгезинден бээр бистиң республика Социал-хандырылга министерствозунуң шугуму-биле 68 «Запорожец», үш янзы маркалыг коляскалар келген. Оларның иштинден 31 «Запорожецти», 12 коляскаларны чогуур документ ёзугаар инвалидтерге халаска берген.

Бо болза партия болгаш чазактың чоннуң кадыкшылынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш сагыш салып турарының база бир тодаргай херечизи-дир.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ҮШ ЧЫЛ, ДӨРТ ЧЫЛ...

Саян — Шушенск ГЭС-тиң кылымал далайы Хайыракан дааның баарынга чалгый бээр. Ону бистиң чуртувустуң өндүр улуг планнарында айыткан-даа, туттунгур ажыл-ишчи холдар ону хонук-хуусаазында бүдүрүп-даа шыдаар. Улуг-Хемниң ужу-кыдыын хараан сурлуг Хайыраканның эгээртинмес чугай-даш үүжезин чон база удабас ажыглай бээр. Хайыракан кырынга турар телеретранслятор суургазы Кызылдан дамчыдылгаларга барыын районнарже орукту ажыдар.

А бистиң Хайыракан суур база-ла хөгжүп, чаартынып кел чыдар. Чаагайжыды туттунган бажыңнар чылдан чылче немежип, суурнуң каас-чараш аяң-шиничизи сагышты өөртүп кээр.

Суурнуң улуг, биче чурттакчыларының четтикпейн манааны Культура бажыңының тудуу бар. Ында кино көөр, танцылаар, спортчу залдар, номчулга залдыг библиотека, уран чүүл бөлгүмнеринге өрээлдер турар деп дыңнааш кижи өөрүүр, магадаар.

Чаа Культура бажыны 1975 чылдың май 1-де ажыглалга кирер дээрге, дыка-ла өөрүп турган бис. Оон сентябрь, октябрьда дээрге база-ла идегел өскунмайн чаа дыштаныылга ордузунга оюн-тоглаага белеткенип турдувус.

А Культура бажыңы, хайлыг, чүгле сөс кырынга «бүдүп», ажыглалга кирип турган чүве-дир. Ам-даа олчаан-на болгай! Соңгалары эңгейгилей берген, бодунуң хевиршинчизи хүнден хүнче дорайдап бар чыдар. Каракка чаржынчыг! Ховуга изиг те шыдашпаан инектер суурже девээлеп киргеш, чаа Культура бажыңы кайы сен дээнзиг ыбаар углаар. Улуг тудугнуң хелегези-даа магалыг болбайн, оон кадында иштинче кире бээр болза, хат-салгын эстеп турар.

Бистиң «Улуг-Хая» совхозтуң дирекциязын, Культура бажыңын тудуп турар № 586 КМК-ның удуртукчуларын бо айтырыг та чүге дүвүретпейн турар чүве ыйнаан. Культура бажыңын ажыглалга киирер планныг хуусаалары шагда эрткен, тудуг ам дөрт чыл уламчылап турар. Солун дамчыштыр кажан доозар силер деп айтырза шимчээр даргалар ирги бе?

Азы Саян-Шушенск ГЭС, ретранслятор, чугай-даш комбинадының тудуглары доозулгуже эңгея-аңгая берген амдаа үш-дөрт чыл турар ирги бе?

Д. МОНГУШ.

В. МАСС.

Мени кый деп хандыкшытты

Улус чонум! Силерни мен
каапкаштың,
Узун оруум шөйүп орайн.
Чүглеттинген поэзиямның
утка уг-шии
Чүгле харын ында чүве.
Авазы! (Кадайымны ынча
дээр мен)
Амыра даан! Ыглавас сен!

Айга четкеш, ооң кур-кур
черлерин мен
Андазын чок, шулук-биле
Андаргаштың тараа
тарыыйн.
Октаргай дөө мени кый
деп хандыкшытты.
Омак-сергээм дендей берди.
Улус чонум! Чиик чычаан
силерге бээйн,
Луноходту бодум аптайн!

К. ТҮЛҮШ очулдурган.

Бызаа дезипкен

Афандиниң кажаазындан бызаа үне халааш, дезип ыңай болган. Ээзи ону сүрүп маңнааш-даа четпээн. Кылыы аажок хайыпган чанып келгеш, ыяш сегирип алгаш, кажаада шөлээп турган инекти улдай-ла берген.

— Канчап бардың, Афанди? Аңаа турган инекти эттээн херээң чүл? — деп, кадайы инекти көөргеп, болупкан.

— Канчап деп чүңүл, авазы черле төлүн бүгү-ле чүвеге өөредип каар ышкажыгай! Бир эвес бызаазын инек хендир үзе согар кылдыр өөредип кагбаан болза, ол кайын дезип ыңай боорул — деп, Афанди харыылаан.

ОЛИМПИЙ ОДУ

Олимпий оюннарының чурту эрте-бурунгу Олимпияга чаңчыл ёзугаар хүн херелинге кывыскан олимпий оду XXI Олимпий оюннары эртер Монреаль хоорайже углапкан. Ийи хүн дургузунда 520 спортчу (бирээзи-ле бир км эртер) ук отту Грецияның найысылалы — Афиныже эккээр. Оон улаштыр самолёт, суг оруу-биле Монреальга чеде бээр.

Грецияның трагедия артизи Мария Масколиу ук отту кыпсырынга кол «рольду» ойнаан.

«...Делегейниң янзы-бүрү улустарының аразынга шынчы, чаагай чоруктуң маргылдаазын бо от чырыдар» деп Мария Масколиу чугаазын дооскан.

Олимпий оду орукка чорупт турда, янзы-бүрү чурттарның спортчулары Монреальда чеде берген, маргылдааларга белеткелди чорудуп турар.

(СЭТА-ның корр.).

Сахалинде Холмск хоорайның хөй-хөй школачылары «Сугжу» дээр ЭСН-ниң уруглар школазында парустуг спортка өөренип турарлар.

ЧУРУКТА: Холмскиниң аныяк яхтсменнериниң кичээлдеп турары.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ЭМ ОЪТТАРНЫ ЧЫҢАР

Эргим уруглар! Силер онзагай крайда чурттап турар силер. Бистиң республиканың девискээринде шыргай ээнимнер, делгем ховулар, бедик даглар, хемнер уннары, хады, пештүг аргалар-даа бар. Силер ол черлерге чайгы дыштанылгаңар үезинде походтарга, экскурсияларга чорупт чорааш, хөй санныг янзы-бүрү чечектерни, оът-сигеннерни, чадаң ыяштарны көрүп болур силер. Олар бистиң черивисти чүгле каастап турар эвес, харын база кижилерниң кадыкшылынга солуттунмас эм үнүштер боор турар. Орук чечээ, ыт кады, артыш-шаанак, агы-каңгы, улуг-оът, шенне, кара-ай, хадың мочургазы дээш кандыг-кандыг эм үнүштер чок дээр.

Эргим уруглар! Эмчилерниң ол солуттунмас дузалакчылары эм үнүштерни чыырынга эң идепкейлиг киржиңер! Ол болза силерниң кижилерниң кадыы дээш турушуп турар Төрээн чуртуңарның мурнунга улуг үүле хөрээжер болур.

Эм үнүштерни чыырда баштай ол үнүштерни өске үнүштер-биле салчаштырбайн, эки таныл билири чугула, оон башка чамдык үнүштер кижиниң кадыынга харын-даа хоралыг боор болур.

Эм оъттарны чыыдын кайы үелеринде, канчаар чыырыкын, ону канчаар ажаап алырының талазы-биле аптека ажылдакчылары силерге арга-сүмени кадып, консультацияны берип болур.

Эм оъттарның чер кырынга туруп турар кезээн аас хүннерде, шалын кургай бергенде, а чечектерни үнүштерниң чечектелишкини төнген соонда, бүрүлерни дөзү чокка, сиген аймаан база-ла чечектелишкин үезинде чыыр. Үнүштерниң чер адаанда кезектерин күзүн үнүштерниң бүрүлери саргарып эгелей бергенде чыыр. Үнүштерниң дазылдарын шын кургадыр, оларны сый тударга эгли бербес, дазырткайндыр сынып турар кылдыр кургадыры чугула.

Эм үнүштерни кургадыры оларны белеткеп алырының чугула кезээ. Бир эвес шын эвес кургадыр болза, ол үнүштүң эм бүдүмелдери эвээжеп, харын-даа шуут чидип болур. Үнүштү чыып алганының соонда ийи шактан эртпейн кургадып эгелээр. Кургадып каан үнүштерни элээн болгаш-ла аңдара салып, салгынга какпып турар.

Күрүнеге дужааган эм үнүштерниң төлевирин доктааткан өртээн ёзугаар аптека эргелелдери төлевирни чорудар.

Тыва АССР-ниң аптека эргелели школачыларны эм үнүштерни чыырынга идепкейлиг киржиринче кыйгырып тур!

В. КАЛЕДИНА,
республиканың аптека эргелелиниң информация килдизиниң эргеленчизи.

НЕГЕЛДЕ ЧАҢГЫС ААЙ БОЛУР

Бүгү-ле автомобильдер, кожуглар, мотоциклдер, мотоколяскалар Күравтоинспекцияга (КАИ-ге) бүрүткеттингеш, чогуур дугаар, демдектерлиг турар ужурлуг деп, «Орук шимчээшкининиң дүрүмүнүң» 168 чүүлүнүн негелдезин бистиң республиканың чамдык районнарында каржызы-биле үреп, а КАИ-ниң чамдык органнары контроль-хайгааралды үениң негелдезинге чедир боттандырбайн турар фактылар бар.

Херектиң ужуру болза, транспорт херекселдерин, ылангыя хуу кижилерниң мотоциклдерин чогуур өй-шаанда КАИ органнарының учёдунга тургуспас, дугаар, демдек чокка чыл-чылы-биле эдилеп турар чорук республикада дыка хөй. Ол бүгү шимчээшкинни айыыл чок болдурарынга, орук-транспорттуң озал-ондактыг таварылгаларын баш удур болдурбазын хандырарынга шаптык боор турар.

Чижек кылдыр Бай-Тайга районнуң Тээли, Бай-Тал суурларын көрүп болур. Дугаары, демдээ чок мотоциклдер ол суурларга бо-ла чоруур. Негелдениң кошкаан ажыглааш, чамдык кижилер «Орук шимчээшкининиң дүрүмүнүң» негелделерин каржызы-биле үреп, кудумчуларга болгаш оруктарга ээрик-даа, элээр-даа кедергей дүрген маңнадып, чадаг кижилерге, ылангыя кырганнарга болгаш бичии чаштарга айыылдыг байдалды тургузуп турар.

Шимчээшкинниң чурумун сагывас, ээрик автомототранспорт башкарар, камгалал бөрт кетпес, ийи дугуйлуг мотоциклдерге бичии уругларны олуртур азы 3—4 кижи ушкажыпкаш шавар чорук Бай-Талда, ылангыя Тээли суурда дыка көскү. Чамдык кижилер мотоциклин аът-шары дег ачылаашкынга бээр, боттарының кара-туразы-биле садыглажыр таварылгалар ховар эвес.

Чаңгыс-ла чижек: бо чылдың июнь 14-те суурнуң Гагарин кудумчузунда № 45 бажыңның чаны-биле үрелик мотоцикл сөөрткен ийи дугуйлуг мотоциклде (кайызы-даа дугаар, демдек чок) ийи улуг кижи ушкажыпкан бичии уругну аразынга олуртуп алган, кудумчуну өрү өскедиптер. «Орук шимчээшкининиң дүрүмүнүң» 143 чүүлү ындыг таварылганы шуут хоругдап турар болгай. Ол ышкаш назы четпээн оолдар мотоцикл башкарып, зай-баш чок шаапкан чоруур таварылгалар база-ла бар. Оларда ону башкарар эрге-даа чок болгаш колдуунда-ла «ачылап-алган» машиналар боор.

«Тээли суурда дугаар, демдек чок мотоцикл дыка көвей. Оларны дугаарладыңар деп кымның-даа чугаалап турганын дыңнаваан мен. Мотоциклдиг каяа-даа чоруур-ладыр мен» деп, Тээли суурнуң чурттакчызы Ч. Хертектиң чугаазы үстүнде фактыларны бадыткап турар.

Чамдык мотоциклдерниң даштындан көөрге-ле техниктиг байдалы дыка багай. Тормозтары ажылдавас, сигнал-медээзи чок, «карактары» чырывас. Районга транспорт херекселдериниң чыл санында техниктиг көрүлдези чорувайн турар, автомототранспорт башкарыкчылары техниктиг минимумну дужаавайн турар. Транспорт херекселдериниң чыл санында күрүнеге төлезе чогуур үндүрүүн хавырбайн турарын база айтыр херек. Районда автомототранспортка хандыкшылдыгларның ниитилелиниң организацияларын чогуур негелде ёзугаар тургуспаан. Айыылдыг таварылгалар оруктарга бо-ла болгулаан боор.

Мындыг дүвүренчиг байдал чүгле Бай-Тайга районда эвес, харын республиканың өске-даа районнарында бар деп чугаалаза частырыг болбас.

Дүрген чоруктуг «Москвич-412», ВАЗ «Жигули» болгаш мотоциклдерни республикада хуу кижилерге садыглаары улам көвүдээн. Ынчангаш транспорттуң ниити шимчээшкини чыл санында улгадып турар. Автомобиль башкарар талазы-биле билиг-мергежили кудуу, «Орук шимчээшкининиң дүрүмүн» эки билбес он-он кижилер шимчээшкинниң агымынче каттыжып, кирип турары билдингир.

Үр чыл стажтыг, бедик билиг-мергежилдиг-даа, рульдан чаа-ла «туттунуп» турар аныяк-даа чолаачылардан-даа негелде болгаш оларның хоойлу мурнунга харыысалгазы бир дээмей болгай.

1976 чылдың июнь 1-ден эгелээш, чолаачыларга квалификация болгаш чолаачылаар шынзылга тыпсыр база транспорт херекселдерин башкарары чөпшээрээриниң чурумунуң дугайында чаа саавыры Совет Эвилелинге күштүг болдурганын барымдаалааш, республика девискээринде автомототранспорт шимчээшкининде болгаш ажыглалында бар четпестерни чайладыры, «Орук шимчээшкининиң дүрүмүнүң» негелделерин бүгү-ле черлерге хажык чокка күүседирин чедип алыры чугула сорулгаларының бирээзи.

А. БОРБАК-ООЛ,
автомотониитилел кежигүнү.

Телевидение

ИЮЛЬ 15-ТЕ

МОСКВАДАН

8.00—**«Частың он чеди шинчизи».** Хөй серияларлыг уран-чечен телефильм. 10-гу сериязы.
9.10—**«Улустуң уран чогаадылгазы».** Теледопчулал. Өңнүг.
9.50—10.00—Чапсар.
10.00—**«Шыдыраа школазы».** Чайгы цикл. 3-кү дамчыдылга. Өңнүг.
10.30—**«Музыка чагы».** Галина Калинина ырлаар. Өңнүг.
11.00—Медээлер.
11.10—**«Маадырлыг чоруктуң кожер почтазы».** Дамчыдылганы Совет Эвилелиниң Маадыры чогаалчы В. В. Карпов эрттирер.
11.40—**«Орленок»** телестудиязының аныяк корреспондентилериниң Совет Эвилелиниң Маадыры вице-адмирал Г. И. Щедрин-биле ужуражылгазы. Өңнүг.
12.15—Уругларга фильм. **«Хөөремикейлер».** Уран-чечен өңнүг фильм.
13.20—**«Бистиң садывыс».** Өңнүг.
13.50—**«Спортлото»** тиражы. Өңнүг.
14.00—**«Частың он чеди шинчизи».** Хөй серияларлыг уран-чечен телефильм. 10-гу сериязы.
15.10—**«Чоннуң уран чогаадылгазы».** Теледопчулал. Өңнүг.
15.50—**«Эртен—бөгүн».** Өңнүг.
16.20—18.30—Чапсар.
16.30—**«Музыка чагы».** Галина Калинина ырлаар. Өңнүг.
17.00—**«Үе».** Информастыг программа.

КЫЗЫЛДАН

17.30—**«Улуг зал дугайында сактыышкын».** Телефильм.
18.45—Телемедээлер.
19.00—**«СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин —амыдыралга».** Дамчыдылга.
19.45—**«Күскү Юрга».** Документалдыг фильм.
19.55—**«Теле-чаража - чечен-ниң» почтазы».** Дамчыдылга.
20.10—Телемедээлер.
20.20—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.25—**«Частың он чеди шинчизи».** Хөй серияларлыг уран-чечен телефильм. 10-гу сериязы.
21.35—**«Бахшта улуг тудуг».** Өңнүг телеочерк.
22.05—**«Чалыы назын келгенде».** ССРЭ-ниң улустуң артизи Л. Утесовтуң киржилгези-биле эстрада программазы. Өңнүг.
23.00—23.30— **«Үе».** Информастыг программа.

АГААР

Бөгүн республикага бүргең, аязыр, чамдык черлерге биче чаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг черлерге 16—20, өске арткаңнарында 23—28 градус изиир.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы 24—26 градус изиир.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

кинотеатрларда

ИЮЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Харыызын чүгле хат билир»** 10.00, 13.30, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Чарыш автомобильдеринде коргуш чок оолдар»** 10.30, 12.10, 13.50 **«Ыры-шоорлуг ужурал»** 15.30, 17.20, 21.15 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Чаанга оркестрлиг аялга»** (2 сериялыг) 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Кышкы эртен»** 15.00 **«Улуг дүн болгаш хүн»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: **«Узун дайын дургузунда үр эвес ужуражыышкыннар»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Кызылдың автошколазының Владимир Ховалыгович Сундуйга 1969 чылдың январь 20-де тывыскаан IРО сериялыг, № 107250 шынзылгазы читкен. Ам ону күш чок деп санаар.

Редакцияның адрези: ИНДЕКС 667000
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарьның 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариаттың 2-23-35, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16331. ЧАГЫГ 1726.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—01214.